

บทที่ 8

ทุนของแกนนำและทุนชุมชนบ้านดง

ในบทที่ 8 นี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาเรื่องทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่สี่ ที่ระบุไว้ว่าต้องการศึกษาประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชนบ้านดง รวมถึงศึกษาว่าแกนนำได้นำทุนดังกล่าวเข้าไปใช้ในพื้นที่สาธารณะอย่างไร เพื่อเอื้อให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ

แกนนำชุมชนบ้านดงในการศึกษารั้งนี้ เป็นผู้ที่ริเริ่ม มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง ตลอดจนผลักดันให้โครงการงานศพดเหล้าของชุมชนบ้านดงประสบความสำเร็จ ซึ่งก็คือนายอินแก้ว เรือนปานันท์ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้เจาะจงศึกษานายอินแก้วในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องทุนของนายอินแก้ว โดยเฉพาะ ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้มาจากการสนทนาแบบไม่เป็นทางการในวาระโอกาสต่างๆ การสัมภาษณ์เชิงลึกกับนายอินแก้วและผู้เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในเวทีต่างๆ ของโครงการงานศพดเหล้า และการวิเคราะห์เอกสาร

แต่เนื่องจากข้อมูลที่ได้รับจากการศึกษาชี้ชัดว่า นอกเหนือจากทุนของปัจเจกแล้ว ปัจจัยสำคัญที่หนุนเสริมให้โครงการสำเร็จผลก็คือทุนของชุมชนด้วย ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอผลการศึกษาโดยแบ่งออกเป็นประเด็นหลัก 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ภูมิหลังและที่มาของแกนนำชุมชน 2) ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน 3) การนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ 4) ทุนของชุมชนบ้านดง และ 5) การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน โดยแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภูมิหลังและที่มาของแกนนำชุมชน

นายอินแก้ว เรือนปานันท์ อายุ 58 ปี เป็นชาวบ้านดงโดยกำเนิด จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านดง (ปัจจุบันคือโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี) เป็นบุตรของนางเป็ง เรือนปานันท์ และนายมา อุดกันทา พื้นฐานของครอบครัวเป็นคนยากจน บิดาและมารดาแยกทางกันตั้งแต่ นายอินแก้วยังเป็นเด็กเล็กจำความไม่ได้ ต่อมา มารดาของนายอินแก้วได้สมรสใหม่ นายอินแก้วเข้ากับบิดาเลี้ยงไม่ค่อยได้ จึงมักไม่อยู่บ้าน แต่ไปอาศัยอยู่กับบ้านญาติๆ ซึ่งอยู่ในละแวกใกล้เคียง ได้รับการดูแลจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาโดยตลอด ระหว่างเรียนหนังสือก็รับจ้าง

เลี้ยงควายวันละ 1 บาท โดยคุณครูอนุญาตให้จูงควายมาเลี้ยงในบริเวณโรงเรียนได้ ทำอย่างนี้จนเรียนจบการศึกษาภาคบังคับในสมัยนั้น

พออย่างเข้าวัยรุ่นก็เริ่มทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างทั่วไป เช่น การเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ต่อมาจึงมาเป็นลูกจ้างขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นระยะเวลานานประมาณกว่า 10 ปีโดยทำงานหนักเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของแม่ในการเลี้ยงดูน้องต่างบิดาอีก 3 คน เนื่องจากบิดาเลี้ยงเสียชีวิตลงตอนนายอื่นแก้วอายุประมาณ 13 ปี

จากการไปทำงานต่างถิ่นในหลายๆ พื้นที่ทั้งในจังหวัดลำปางและพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้นายอื่นแก้วได้พบเห็นการรวมกลุ่มของกลุ่มคนหนุ่มสาวในพื้นที่อื่นๆ จึงทำให้นายอื่นแก้วเกิดความคิดในใจเรื่อยมาว่าหากมีโอกาสจะต้องหาทางชักชวนเพื่อนฝูงในหมู่บ้านมาร่วมกันทำงานเพื่อชุมชนของตนให้ได้

เมื่อนายอื่นแก้วอายุประมาณ 24 ปี มีเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนคนหนึ่งชื่อนายธงชัย บุตรนุสิทธิ์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการชักนำให้กลุ่มเยาวชนมาประชุมพูดคุยกัน นายธงชัยจัดการอบรมให้กับกลุ่มเยาวชนทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ทำให้เกิดเครือข่ายและความร่วมมือของกลุ่มเยาวชนจากต่างหมู่บ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในเวลาต่อมา นายอื่นแก้วก็ได้เข้าร่วมกันอบรมดังกล่าวและเริ่มรู้จักกับกลุ่มเยาวชนจากหมู่บ้านอื่นๆ นายอื่นแก้วจึงได้ชักชวนเยาวชนประมาณ 30 คนให้รวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมสาธารณะ เช่น การช่วยกันบูรณะซ่อมแซมทางสัญจรภายในหมู่บ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการระดมทุนเข้ากลุ่มเพื่อการทำกิจกรรม เช่น การจัดกิจกรรมสอยดาวในงานลอยกระทงของหมู่บ้าน ทำกิจกรรมร่วมน้อยๆ โดยใช้วัสดุอุปกรณ์ที่สามารถขุดยืมหรือหาได้ภายในชุมชน ซึ่งแต่เดิม ทั้งบ้านดงและหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปว่าจ้างวงดนตรีจากบ้านกล้วยม่วง บ้านกล้วยแพะ อ.แม่ทะ จ.ลำปางมาเล่น เงินรายได้จากการจัดกิจกรรมที่ได้มาก็นำมาซ่อมแซมกุฏิ ซื่อโทรทัศน์ขาวดำให้วัดโดยในสมัยนั้นยังใช้เครื่องปั่นกระแสไฟฟ้า เนื่องจากไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึงหมู่บ้าน แม้กระทั่งการระดมทุนจากคนในชุมชนเพื่อซื้อกล่องชุดให้กับโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี การรวมตัวของกลุ่มเยาวชนเพื่อวางแผนการทำกิจกรรมมักจะเป็นในเวลากลางวันว่างเว้นจากการทำงาน สถานที่ในการรวมตัวก็คือที่วัดนั่นเอง โดยใช้วิธีการส่งข่าวแบบปากต่อปาก

จากการเริ่มต้นทำกิจกรรมเพื่อชุมชนดังกล่าวทำให้นายอื่นแก้วได้รับความยอมรับจากชุมชนบ้านดงมาโดยลำดับ เมื่อมีอายุมากขึ้นและกลับมาตั้งรกรากอยู่ชุมชนบ้านดงอย่างถาวร รูปแบบการทำกิจกรรมที่เคยทำในช่วงวัยหนุ่มสาวก็เปลี่ยนรูปแบบไปบ้าง แต่นายอื่นแก้วยังคงให้ความสำคัญกับการทำงานชุมชนอย่างต่อเนื่อง เมื่อเจ้าหน้าที่จากหน่วยราชการต่างๆ ลงพื้นที่เพื่อหาตัวแทนชาวบ้านไปร่วมเรียนรู้หรือทำกิจกรรมต่างๆ เช่นการเข้าร่วมประชุมหรือการอบรม หากไม่ติดภารกิจเรื่องปากท้อง นายอื่นแก้วมักเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้ด้วยความเต็มใจ ด้วยเหตุนี้ นายอื่นแก้วจึงมีฐานะเป็นทั้งหมอดินอาสา (เข้ารับการอบรมจากหน่วยงานทางการเกษตร) อาสาสมัครพัฒนาชุมชน และเป็นผู้นำทางความคิด (opinion leader) ของชุมชนในการริเริ่มจัดทำโครงการ หรือการ

แก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าที่ชุมชนประสบด้วย นายอินแก้วเห็นว่าคนที่ตนได้รับความยอมรับจากชุมชนนั้นเป็นเพราะตนช่วยเหลือกิจกรรมของเพื่อนบ้านและส่วนรวมอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของวัด งานมงคลหรืองานอวมงคลของเพื่อนบ้าน และเน้นหลักคุณธรรมสำคัญคือความ ยุติธรรมและซื่อสัตย์ ไม่เคยมีพฤติกรรมเจ้าชู้ ซื่อสัตย์กับภรรยา ตัวอย่างความไว้วางใจที่ชุมชนมีต่อนายอินแก้วสามารถพิจารณาได้จากการจัดงานของวัดชัยมงคล ซึ่งพระสงฆ์มักจะขอร้องให้นายอินแก้ว เป็นผู้ดูแลบัญชีค่าใช้จ่ายต่างๆ คนในชุมชนจะจัดงานแต่งงานให้ลูกก็จะมาไหว้วานให้นายอินแก้ว เป็นคนทำบัญชีค่าใช้จ่าย ความไว้วางใจเหล่านี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยที่นายอินแก้วยังเป็นหนุ่มและยังคง ดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน

“เมื่อตอนที่ลุงอายุ 27-28 ปี กลางคืนนี้ถ้าบ้านไหนมีงาน ถ้าเป็นเป็นสาว ถ้ามีงานแห้ว หมูบ้านอื่น ถ้าบอกว่าไปกับอินแก้วพ่อแม่เค้าก็ปล่อยให้มา เค้าไว้วางใจ กลางคืนพวกเด็กผู้หญิงจะ บอกลุง..จะไปที่โน่นที่นี่ ลุงก็ไปส่ง ถ้างานโรงเรียนมีก็ไปช่วยงานโรงเรียน ถ้างานวัดมีก็ไปช่วย งานวัด เอากลุ่มหนุ่มสาวนี้แหละไปช่วย ไปหาสตางค์เอามาช่วยงานวัด แล้วตัวลุงก็ไม่เคยทำเงินซัก ครั้ง ไม่เคยต้อง เค้าเห็นว่าลุงเป็นคนซื่อ” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ภาพที่ 8.1: นายอินแก้วกับป้ายแหล่งเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ สกว. นำมาติดตั้ง

เกี่ยวกับชีวิตครอบครัว นายอินแก้วสมรสกับนางแก้วลัย เรือนปานันท์ มีบุตรสาว 1 คน คือน.ส.เกศสุดา เรือนปานันท์ อายุ 16 ปี นายอินแก้วทำอาชีพเลี้ยงวัว รับจ้างทั่วไป และปลูกข้าวไว้กินเองเป็นหลัก ที่เหลือจึงขายเพื่อสร้างรายได้ มีบ้านเป็นของตนเองในเนื้อที่ประมาณ 1 งาน ครอบบริเวณบ้านปลูกผักสวนครัวเล็กๆ น้อยๆ และเช่าที่นาของเพื่อนบ้านเนื้อที่ 2 ไร่ เพื่อปลูกข้าว เวลาส่วนหนึ่งของนายอินแก้วคือการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและการออกไปเป็นวิทยากรให้กับชุมชนและหน่วยงานภายนอกในประเด็นว่าด้วยโครงการงานศพงดเหล้า ทั้งนายอินแก้วและนางแก้วลัย มีรายได้ต่อเดือนประมาณ 3,000-4,500 บาท ในบางครั้งนายอินแก้วอาจมีรายได้เสริมเล็กๆ

น้อยๆ บ้างจากการเป็นวิทยากรให้กับหน่วยงานหรือชุมชนภายนอก ค่าใช้จ่ายที่เป็นภาระหลักของครอบครัวคือค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรสาว ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ในโรงเรียนสบปราบพิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอสบปราบ

ภาพที่ 8.2: นายอินแก้ว ภรรยา และญาติมิตร ขณะเกี่ยวข้าวในนา

ด้วยภูมิหลังที่มีประวัติในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนมาอย่างยาวนาน การมีชีวิตครอบครัวที่ผาสุก และไม่มีปัญหาส่วนตัวให้เป็นที่เคลือบแคลงใจ ในปี พ.ศ.2545 เมื่อนายอินแก้วเริ่มต้นชักชวนกลุ่มคนใกล้ชิดที่เคยร่วมทำกิจกรรมอื่นๆ กับนายอินแก้วมาพูดคุยปรึกษากันเรื่องโครงการงานศพงคเหล่า ก็ทำให้เกิดกระแสการตอบรับจากคนกลุ่มดังกล่าว จนนำไปสู่ภาคปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในเวลาต่อมา

ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน

ภายใต้หัวข้อประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ทุนของนายอินแก้ว โดยจำแนกประเภททุนออกเป็น 4 ประเภทตามแนวทางของบูร์ดิเยอ ประกอบด้วย 1) ทุนเศรษฐกิจ 2) ทุนวัฒนธรรม 3) ทุนทางสังคม และ 4) ทุนสัญลักษณ์ ซึ่งทุนแต่ละประเภทมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. คุณลักษณะของทุนเศรษฐกิจ (economic capital)

จากนิยามของบูร์ดิเยอ ทุนเศรษฐกิจคือการครอบครองทางเศรษฐกิจที่สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นตัวเงินได้ ในที่นี้ จึงหมายถึงทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งจะเห็นได้ว่านายอินแก้วไม่ได้มีทุนเศรษฐกิจมากนัก กล่าวคือมีบ้านพักอาศัยและที่ดินเล็กน้อย และยังคงเช่าที่ดินผู้อื่นใน

การทำกิน แต่การมีทุนเศรษฐกิจน้อยก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการขับเคลื่อน โครงการงานศพงคเหล่า ของนายอินแก้ว หรือการทำกิจกรรมเพื่อสังคมอื่นๆ โดยนายอินแก้วระบุว่า ตนเองจะจัดสรรเวลา ในการทำงานหารายได้และการทำงานกิจกรรมเชิงสังคม และเนื่องจากนายอินแก้วมีภรรยาที่ช่วยแบ่งเบา ภาระงาน จึงไม่มีปัญหาเรื่องการจัดสรรเวลาแต่อย่างใด อีกแง่มุมหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ ด้วยความที่มี ทุนเศรษฐกิจน้อยทำให้นายอินแก้วมีการวิเคราะห์การใช้จ่ายของตนเอง ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย สมถะ และยึดหลักประหยัดมาโดยตลอด

“ในเวลาที่ไหนซักเวลาที่ เขาซักถามลุงแก้วเรื่องเงินทอง ลุงอู๋มาคำนึง ลุงบอกว่า ‘เขาบู้ก็ เงิน สามสิบบาทของเขา มีก็เหมือนเงินสามร้อยบาทของเขา เขาบู้ เขาหันผมไปไหนมาดี บิใจได้ สดางค์อันหยังแต่ว่า แล้วอยู่ได้จะไคลุงแก้วนี้..’ ก่อจะหันได้โดยว่าดีแกอยู่มาได้ทุกวันนี้ เพราะ ประหยัด เพราะศึกษาตัวเองอย่างรอบด้าน ซึ่งแกก็จะเป็นจะอี่มาเมินแล้ว (ในเวลาที่ไหนซักเวลาที่ เขา ซักถามลุงแก้วเรื่องเงินทอง ลุงพูดมาคำหนึ่ง ลุงบอกว่า ‘เขาไม่รู้มั้ง เงินสามสิบบาทของเขา มีค่า เหมือนเงินสามร้อยบาทของเขา เขาไม่รู้ เขาหันผมไปไหนมาดี ไม่ใช่ได้เงินอะไรมามากมาย แล้วอยู่ ได้อย่างไร ลุงแก้วนี้’ ก็จะเห็นได้โดยว่าดีแกอยู่มาได้ทุกวันนี้ เพราะประหยัด เพราะศึกษาตัวเอง อย่างรอบด้าน ซึ่งแกก็เป็นอย่างนี้มานานแล้ว)” (นพพร นิลณรงค์, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2553)

2. คุณลักษณะของทุนวัฒนธรรม (cultural capital)

จากนิยามของบูร์ดิเยอ ทุนวัฒนธรรมมี 3 ลักษณะ ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ใน บุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ (embodied state) ทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของ (objectified state) และทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) ตัวอย่างเช่น ใบ ประกาศนียบัตรจากสถาบันการศึกษา เมื่อพิจารณาทุนวัฒนธรรมทั้ง 3 ลักษณะ จะเห็นได้ว่านาย อินแก้วมีทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ใน หรือที่เรียกว่าเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) ที่ เห็นเด่นชัด ในที่นี้ ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยหมายถึงโครงสร้างที่ชี้นำแนวทางการกระทำของ ปัจเจก การรับรู้ การตัดสินใจ เสนอทางเลือกว่าสิ่งใดควรกระทำ หรือไม่ควรกระทำ (ชนิดา เขียม-ไพศาลสุข, 2550: (5)) ในขณะที่ไม่มีทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของหรือการรับรองจากสถาบันแต่ อย่างไม่

ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยของนายอินแก้วที่เห็นเด่นชัดจากการศึกษามี 4 ประการ ได้แก่ 1) การมีจิตสาธารณะ 2) การชอบแสวงหาความรู้และกล้าซักถาม 3) การมีแนวคิดเชิงวิพากษ์และ กล้าคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ และ 4) การมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ ดังนี้

2.1 การมีจิตสาธารณะ ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังและที่มาของนายอินแก้วนั้นได้แสดงให้เห็น ว่านายอินแก้วเป็นผู้มีจิตสาธารณะมาตั้งแต่อยู่ในช่วงวัยหนุ่ม และได้ริเริ่มทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อ ประโยชน์ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการซ่อมแซมทางสัญจร การหารายได้เพื่อจัดหาสิ่งของให้วัดและ

โรงเรียน นอกจากนี้ ยังมีจิตสาธารณะในการช่วยเหลือกิจกรรมอื่นๆ ของคนในชุมชนตามที่ผู้ร้องขออย่างสม่ำเสมอ

2.2 การขอแสวงหาความรู้และกล้าซักถาม นายอินแก้วเป็นคนที่ชอบแสวงหาความรู้ มีความอยากรู้อยากเห็น ช่างสังเกตและกล้าซักถาม สังเกตได้จากระหว่างระยะเวลาที่ลงพื้นที่เพื่อศึกษาชุมชน รวมถึงการเข้าร่วมเวทีชี้แจงโครงการงานศพจดเหล่ากับชุมชนอื่นๆ นายอินแก้วมักจะสอบถามความคิดเห็นของผู้วิจัยเกี่ยวกับประเด็นเหล่านั้นทุกครั้งหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการทำเวที และรับฟังความคิดเห็นของผู้วิจัยด้วยความใคร่ครวญใส่ใจ รวมถึงแลกเปลี่ยนทัศนะความคิดเห็นกับผู้วิจัยต่อประเด็นต่างๆ ด้วย

“บุคลิกของลุงแก้วจะเป็นคนที่ชอบตั้งคำถาม เป็นนักพัฒนาที่พัฒนาตนเองก่อน แล้วค่อยไปพัฒนาคนอื่น (บุคลิกของลุงแก้วจะเป็นคนที่ชอบตั้งคำถาม เป็นนักพัฒนาที่พัฒนาตัวเองก่อน แล้วค่อยไปพัฒนาคนอื่น)” (นพพร, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2553)

นอกจากนี้ จากการวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์ พบว่าการรื้อฟื้นทำโรงศพเพื่อใช้เองในชุมชนเป็นผลสำเร็จก็เนื่องจากนายอินแก้วได้เดินทางไปศึกษาหาข้อมูลจากช่างไม้ต่างอำเภอ ถึงวิธีการต่างๆ ในการทำโรงศพโดยได้ซักถามอย่างละเอียดจนตนเองเกิดความเข้าใจ เมื่อได้ทราบวิธีการแล้วก็ได้กลับมาชักชวนเพื่อนบ้านทดลองทำด้วยตนเองจนเป็นผลสำเร็จ ทำให้สามารถลดค่าใช้จ่ายในการซื้อโรงศพจาก 3,000 บาทเหลือเพียง 900 บาท

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความโน้มเอียงทางอุปนิสัยด้านความกล้าซักถามและการชวนขวนหาความรู้ของนายอินแก้วก็คือการพยายามหาทางออกในการลดค่าใช้จ่ายจากการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ของชาวบ้าน เมื่อนายอินแก้วได้ชักชวนให้เพื่อนบ้านให้ทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน ใน ปี พ.ศ.2550 ภายหลังจากโครงการงานศพจดเหล่าประสบความสำเร็จ

“พอทุกสิ้นเดือนก็มาคุยกันว่าใช้ไปกับอะไรบ้าง ค่าใช้จ่ายอะไรที่มันไม่จำเป็นจะลดได้มัย อย่างค่าโทรศัพท์เดือนนึง 300 กว่าบาท ยิ่งกับนักธุรกิจ พอมานั่งคุยกันลุงก็ออกไปถามเด็กที่ร้านโทรศัพท์ข้างนอก เขาก็บอกว่ามีโปรโมชันอันนั้นๆ เราก็เออ เลยรู้..เอากลับมาคุยกัน ก็เปลี่ยนมาใช้โปรโมชัน มันก็ทำให้ลดค่าใช้จ่ายได้” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

2.3 การมีแนวคิดเชิงวิพากษ์และกล้าคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึงแนวคิดในลักษณะที่ตั้งคำถามต่อระบบและโครงสร้าง รวมทั้งมองเห็นว่าปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนมิใช่สิ่งที่เกินไปโดยธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่กลับเห็นว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นมีที่มาที่ไปจากโครงสร้างที่บิดเบือนหรือไม่เป็นธรรม จากการที่ผู้วิจัยได้มี

โอกาสสัมภาษณ์ พูดคุย สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอื่นแก้วในวาระโอกาสต่างๆ ผู้วิจัย สังเกตว่านายอื่นแก้วนั้นมีแนวคิดในเชิงวิพากษ์เป็นกรอบในการพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในชีวิตประจำวันของคุณ สถานการณ์ภายในชุมชน รวมถึงประเด็นปัญหาต่างๆ ทางสังคมด้วย การมีแนวคิดในเชิงวิพากษ์ทำให้นายอื่นแก้วมักจะมีคำถามในมุมกลับและไม่ยอมรับต่อคำตอบสำเร็จรูปโดยง่าย เช่น นายอื่นแก้วเคยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ครั้งหนึ่ง มีพัฒนาการคนหนึ่งมาพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอื่นแก้วที่บ้าน โดยสอบถามถึงข้อมูลของชาวบ้านที่ยากจนในหมู่บ้าน พัฒนาการคนนี้ตั้งประเด็นว่าในหมู่บ้านนี้มีใครบ้างที่เป็นหนี้ นายอื่นแก้วจึงย้อนถามว่าการเป็นหนี้เป็นตัวชี้วัดว่าเป็นคนยากจนแน่หรือไม่ โดยยกตัวอย่างกรณีของคุณซึ่งไม่เป็นหนี้ แต่มีทรัพย์สินน้อยกว่าและมีสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบากกว่าคนอื่นๆ ในหมู่บ้านที่เป็นหนี้ นายอื่นแก้วจึงสรุปให้พัฒนาการฟังว่าคนจนที่แท้จริงอาจจะไม่มีหนี้สินเลยก็ได้ ทั้งนี้ก็เพราะยากจนจนกระทั่งไม่มีเครดิตหรือหลักทรัพย์ที่จะไปกู้ยืมหรือสร้างหนี้ได้

นอกจากการมีแนวคิดเชิงวิพากษ์แล้ว นายอื่นแก้วยังมีการคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ โดยคุณได้จากการกระทำตั้งแต่ในวัยหนุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ เพื่อระดมทุนให้ชุมชน เช่น การจัดสอยดาวหรือจัดรางวัลย้อนยุค หรือการเป็นผู้ริเริ่มใช้ปุ๋ยน้ำหมักเป็นรายแรกของชุมชน เรื่อยมาจนถึงการคิดทำประปาหมู่บ้านด้วยกำลังของชุมชนเองแทนการรับความช่วยเหลือจากอบต.

“ทางอบต.จะให้สามล้านมาสร้างประปาเพื่อเอาน้ำแม่วังมาใช้แทนน้ำอ่างประปาของหมู่บ้าน แต่เราเห็นว่าถ้าเอาประปา อบต. สามล้าน เราต้องเสียค่าไฟฟ้าเดือนละอีกเท่าไร แค่ว่าไฟทุกวันนี้เดือนสองสามร้อยก็บ่นกันจะแย่ เราก็เลยไม่เอาของ อบต. คนที่ไม่ได้ทำงานกับเรารู้เข้าก็หาว่าเราโง่ เป็นคนอวดดี เค้าให้ไม่เอา เราก็เลยเอาข้อมูลไปคุยกับนายอำเภอศรีโรจน์ นายอำเภอบอกมีงบอยู่ดีมีสุข ให้มาแสนห้า เราเอามาซื้อท่อประปาไปต่อน้ำในป่า น้ำห้วยนี้แหละ เอาชาวบ้านไปช่วยกันขุดช่วยกันทำ ช่วยกันแบกท่อ ขนท่อเข้าไปทำ บางคนก็ค้านว่าน้ำจะมาได้อย่างไร ไม่มีเครื่องทุ่นแรง ไม่มีเครื่องสูด อยู่ๆ เอาท่อไปสวมเอาน้ำในป่า พอเราต่อปั๊ม ได้สองวันน้ำไหลมาถึงบ้านแล้ว” (อื่นแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

“ลุงเป็นคนที่มีความชาญฉลาดหลายเรื่อง เคยคุยกับลุง ลุงพูดถึงการพัฒนาระบบดินระบบปุ๋ยของคนในหมู่บ้าน ลุงบอกว่าเดี๋ยวนี้บ้านดงปุ๋ยเคมีเริ่มมาเยอะแล้วนะ ซึ่งในยุคนั้นเป็นยุคที่คนยังไม่ค่อยสนใจเรื่องปุ๋ยชีวภาพเลย ยังเป็นเรื่องใหม่มาก แต่ลุงบอกว่าลุงทำแล้วนะ ลุงใช้แล้วปุ๋ยน้ำหมัก ถึงใช้แล้วข้าวจะล้ม แต่ก็เป็นเพราะข้าวหนักเพราะมันมีคุณภาพ ลุงบอกว่าน่าจะทำให้เกษตรกรหันมาลดค่าใช้จ่ายและบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ยน้ำหมัก ลุงก็เป็นผู้นำนวัตกรรมในยุคแรกๆ ที่ใช้ปุ๋ยน้ำหมัก” (ภัทรา มาน้อย, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

2.4 การมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ นายอินแก้วมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ โดยพยายามเชื่อมโยงถึงสาเหตุและผลลัพธ์ของปรากฏการณ์ต่างๆ รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นกรณีการริเริ่มโครงการงานศพงดเหล่าของชุมชนที่มีจุดเริ่มต้นจากการรับรู้ว่าคุณามีภรรยาคนหนึ่งในหมู่บ้าน ต้องอพยพไปทำงานในกรุงเทพเพื่อหาเงินมาชำระหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการจัดงานศพ จึงได้วิเคราะห์ว่าสาเหตุที่การจัดงานศพในชุมชนต้องใช้งบประมาณจำนวนมากนั้น ก็เนื่องมาจากการที่เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้าในงานศพ หรืออีกกรณีหนึ่งคือการวิเคราะห์สังเคราะห์ในประเด็นการทำบุญชื้อครวเรือนเพื่อลดปัญหาหนี้สินครวเรือน ซึ่งเป็นโครงการวิจัยต่อยอดจากโครงการงานศพงดเหล่า

“อย่างโฆษณาในทีวีของ ชกส. จดแล้วหายจน มันดูเหมือนง่าย ๆ แต่ความจริงแล้วชาวบ้านจตุฯ ไปเรื่อย ถ้าไม่ได้เอาวิเคราะห์มันก็ไม่มีความประโยชน์ ควรต้องสอนชาวบ้านด้วยว่า ข้อมูลที่จดมานั้นจะต้องเอาวิเคราะห์ยังไง เช่น ค่าขนม เดือนหนึ่งๆ หมดไปก็ตั้งค์ ทำไม่ถึงเยอะ... ก็เหมือนกันกับการทำเวทีประชาคม แต่ก่อนชาวบ้านยังไม่เข้าใจ ในเวทีเค้าให้ยกมือก็ยกไป...แต่พอออกจากเวทีก็ยังไม่เหมือนเดิม ก่อนจะทำประชาคมเราต้องอธิบายกันก่อน ทำความเข้าใจกันก่อน พอทำประชาคมแล้วมันจึงจะเกิดผลจริง ก่อนจะยกมือต้องบอกเค้าก่อนว่าถ้ายกมือแล้วจะต้องเอาจริงนะ ถ้าไม่เอาจริงก็ไม่ต้องยกมือ...” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

รายละเอียดข้างต้นเป็นความ โน้มเอียงทางอุปนิสัยซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมซึ่งนายอินแก้วเป็นผู้ครอบครอง และเนื่องจากความ โน้มเอียงทางอุปนิสัยหรือฮาบิตุสนั้นเป็น โครงสร้าง ความ โน้มเอียงที่กำหนดการกระทำของบุคคล ในขณะที่เดียวกันฮาบิตุสของบุคคลก็เกิดขึ้น ได้ภายใต้การหล่อหลอมทางสังคม ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ากรณีของนายอินแก้วเป็นผลมาจากการหล่อหลอมทางสังคมสองด้าน ในด้านหนึ่ง นายอินแก้วมีชีวิตในวัยเด็กที่ยากลำบากในเชิงกายภาพ ต้องดิ้นรนสูง สิ่งเหล่านี้หล่อหลอมให้นายอินแก้วฝึกทักษะไหวพริบของการช่างสังเกตและกล้าซักถามเพื่อแก้ไข ปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องเผชิญ ในขณะที่เดียวกัน อีกด้านหนึ่งนายอินแก้วเติบโตมาท่ามกลางความ อุ่มชูของคนที่คอยดูแลช่วยเหลือและมีน้ำใจต่อกัน ผนวกกับการอยู่ในชุมชนที่ยังมีราก ของความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาที่แข็งแกร่ง ทำให้นายอินแก้วเกิดความตั้งใจที่จะใช้ ทักษะและความสามารถด้านต่างๆ ของตนไปเพื่อการทำประโยชน์ให้กับชุมชนมากกว่าประโยชน์ ส่วนตัว ดังที่นายอินแก้วระบุว่า

“ลุงเป็นคนทุกข์คนยาก คนอื่นเค้ามีเงินทำบุญ สร้างศาลาสร้างโบสถ์ เราไม่มีอะไร มีแต่แรงกายก็ขอทำงานเพื่อทำบุญ ลุงชอบช่วยเหลืองานคนอื่น ๆ เราไม่ได้คิดอะไร ทั้งงานเป็นงานตาย ช่วยอย่างเดียว” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

3. คุณลักษณะของทุนทางสังคม (social capital)

บุรีดิเขยพิจารณาทุนทางสังคมจาก 2 มิติ มิติแรกคือการมองที่ตัวโครงสร้างหรือเครือข่าย ส่วนมิติที่สองเป็นการมองไปที่บุคคลที่มีเครือข่าย ซึ่งการวิเคราะห์ของผู้วิจัยที่จะนำเสนอต่อไปนี้ เป็นการมองไปที่มิติที่สอง นั่นก็คือการศึกษาเครือข่ายที่นายอินแก้วมีอยู่นั่นเอง

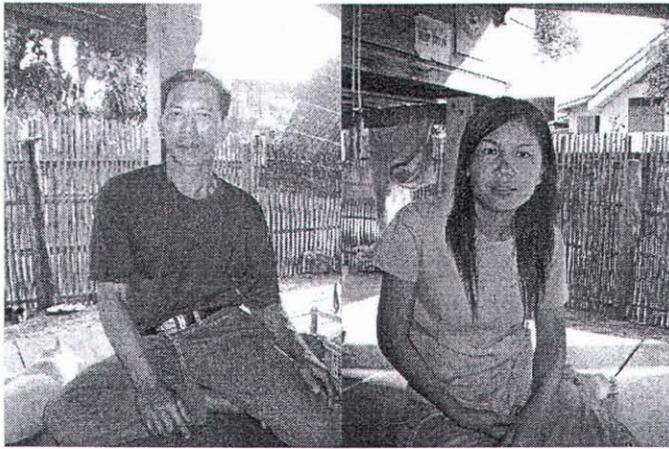
เครือข่ายทางสังคมที่นายอินแก้วมีอยู่นั้น สามารถแยกออกได้เป็น 2 เครือข่าย ได้แก่

1) เครือข่ายภายในชุมชน และ 2) เครือข่ายภายนอกชุมชน ซึ่งแต่ละแบบมีสาระสำคัญและผู้ที่เกี่ยวข้องกับดังนี้

3.1 เครือข่ายภายในชุมชน เครือข่ายภายในชุมชนของนายอินแก้วนั้นนับได้ตั้งแต่กลุ่มเครือญาติที่โดยส่วนมากตั้งรกรากอยู่ภายในชุมชน ทั้งนี้ สังเกตได้โดยง่ายจากคนในชุมชนที่ใช้นามสกุล “เรือนปานันท์” (ญาติข้างแม่) หรือ “อุดกันทา” (ญาติข้างพ่อ) เครือญาตินับเป็นเครือข่ายสำคัญเบื้องต้นที่นายอินแก้วสามารถขอความช่วยเหลือหรือความร่วมมือในเรื่องต่างๆ ได้ นอกเหนือจากกลุ่มเครือญาติแล้ว เครือข่ายภายในชุมชนอื่นๆ ของนายอินแก้วก็คือเพื่อนบ้านที่ได้อยู่อาศัยเคียงกันมายาวนาน และได้เข้าร่วมกับนายอินแก้วในการทำกิจกรรมต่างๆ หากจะระบุเจาะจงเป็นรายบุคคล เครือข่ายภายในชุมชนที่สำคัญของนายอินแก้วนั้น ประกอบด้วย นางวิไลวรรณ เทพอุด นายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ และพระมหาสมเกียรติ กิตติสัทโท

1) **นางวิไลวรรณ เทพอุด** (อายุ 37 ปี) เป็นผู้ที่มามีบทบาทสำคัญในการร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพดहेล้ากับนายอินแก้วมาตั้งแต่ต้น นางวิไลวรรณรู้จักนายอินแก้วมาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก โดยมีช่วงหนึ่งที่นายอินแก้วเข้ารับราชการส่งเด็กนักเรียน นางวิไลวรรณก็เป็นเด็กคนหนึ่งที่น่าายอินแก้วเข้ารับส่ง มีโอกาสได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอินแก้วมาโดยตลอด และได้เห็นวิธีการทำงานเพื่อชุมชนของนายอินแก้ว รวมไปถึงได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมกับนายอินแก้ว จนกระทั่งได้เข้ามาเป็นกลุ่มแกนนำในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดहेล้าจนได้รับความสำเร็จ นางวิไลวรรณจบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง และยังคงดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลนาปางด้วย

2) **นายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ** (อายุ 49 ปี) เป็นผู้ที่มามีบทบาทสำคัญในการร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพดहेล้ากับนายอินแก้วมาตั้งแต่ต้น นายทรงสิทธิ์เกี่ยวข้องและเป็นญาติกับนายอินแก้ว และเนื่องจากเป็นคนหนุ่มที่มีจิตสาธารณะในการทำงานเพื่อชุมชนจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนร่วมกับนายอินแก้วมาเรื่อยๆ เมื่อนายอินแก้วเกิดความคิดจะผลักดันการงดहेล้าในงานศพ นางวิไลวรรณและนายทรงสิทธิ์เป็นสองคนแรกที่นายอินแก้วเลือกที่จะเสนอแนวคิดและหาแนวร่วม นายทรงสิทธิ์จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา แต่มีประสบการณ์ชีวิตจากการไปทำงานนอกพื้นที่และการทำงานในต่างประเทศ ปัจจุบัน (นับตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2553) นายทรงสิทธิ์ได้รับเลือกจากชุมชนให้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ต่อจากนายหลาน วงศ์กา

ภาพที่ 8.3: นายทรงสิทธิ์และนางวิไลวรรณ เครือข่ายสำคัญภายในชุมชนของนาย
อินแก้ว

3) พระมหาสมเกียรติ กิตติสัทโท เป็นเจ้าอาวาสวัดชัยมงคล (อายุ 42 ปี พรรษา 21 พรรษา) และเป็นชาวบ้านดงแต่กำเนิด ด้วยเหตุที่ฐานะทางบ้านยากจน จึงตัดสินใจบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ 14 ปี เพื่อจะได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน โดยได้เข้าไปศึกษาภาษาบาลีที่วัดสวนดอกใน อ.เมือง จ.ลำปาง หลังจากนั้นจึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่อายุ 21 ปี และได้กลับมาจำวัดที่วัดชัยมงคลจนถึงปัจจุบัน โดยดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดชัยมงคล ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2537 เป็นต้นมา การปฏิบัติภารกิจของสงฆ์ นอกเหนือจากการปฏิบัติธรรมและการทำงานทั่วไปภายในวัดแล้ว ยังรวมถึงการรับนิมนต์จากฆราวาสไปสวดในงานศพ งานสืบชะตา และงานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น จากการเป็นหัวหน้าฝ่ายสงฆ์ พระมหาสมเกียรติจึงมีบทบาทสำคัญในการสื่อสารกับชุมชนเพื่อสนับสนุนโครงการงานศพลดเหล้า และเนื่องจากการมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด ทำให้คนในชุมชนเลื่อมใสและให้ความเคารพ เมื่อพระมหาสมเกียรติให้การสนับสนุนนายอินแก้วในการขับเคลื่อนโครงการ ก็ทำให้คนส่วนใหญ่ในชุมชนคล้อยตามและเห็นดีด้วย

“คู่อาวที่วัดนี้ เป็นพระเมตตาแท้ๆ ชาวบ้านนับถือมาก ถึงใครจะไม่มาตาน (ทำบุญ) ท่านก็ไม่เคยว่าอะไร ท่านก็ปฏิบัติของท่านไป ท่านอยู่ในกฎของท่าน แม้แต่ผ้าป่าจุนใครจะมาก็ช่าง ไม่มาก็ช่าง ท่านไม่เคยไปเรียกร้องกับใคร อยู่แบบพอเพียง เงินที่คนมาตาน (ทำบุญ) ท่านก็นำมาสร้างวัด ไม่เคยเก็บไว้เลย” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

3.2 เครือข่ายภายนอกชุมชน เครือข่ายภายนอกชุมชนของนายอินแก้วคือ บุคคลภายนอก หน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ ที่นายอินแก้วได้มีโอกาสรู้จักผ่านการทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แกนนำชุมชนอื่นๆ เจ้าหน้าที่พัฒนากร และเจ้าหน้าที่

ทางการเกษตร ตัวอย่างของเครือข่ายภายนอกชุมชนของนายอินแก้วที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ นายนพพร นิลณรงค์ ซึ่งแต่เดิมเคยรับราชการอยู่ในหน่วยงานพัฒนาชุมชน แต่ภายหลังได้ลาออกจากราชการ มาทำกิจกรรมในองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเต็มตัว นายนพพรเป็นบุคคลที่นายอินแก้วได้รู้จักจากการเข้ารับการอบรมของหน่วยงานราชการ และต่อมานายอินแก้วได้นำปัญหาของชุมชนไปปรึกษา นายนพพร ซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนควบคู่ไปกับการเป็นผู้ประสานงานของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง นายนพพรเป็นผู้จุดประกายให้นายอินแก้วใช้แนวทางการวิจัยในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งช่วยเหลือนายอินแก้วและคณะทำงานในการพัฒนา ข้อเสนอโครงการดังกล่าวจนได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก สกว. จำนวน 50,000 บาท

ในทัศนะของบุรดิเชอ ขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่สามารถพิจารณาจากขนาดของเครือข่ายที่เขาสามารถเชื่อมโยงเข้าถึงได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อนำประเด็นดังกล่าวมาวิเคราะห์นายอินแก้ว จะเห็นได้ว่าขนาดของเครือข่ายที่นายอินแก้วสามารถเชื่อมโยงได้นั้นมีทั้งเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ นายอินแก้วยังได้ใช้ทุนวัฒนธรรมที่ตนเองมีเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งสองเข้าด้วยกันอีกด้วย (การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 ที่ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจัดนั้น นายอินแก้วจะเปิดโอกาสให้บุคคลซึ่งเป็นเครือข่ายภายในของตนไปเข้าร่วมเวทีดังกล่าว ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน)

ทุนทางสังคมนี้ถือเป็นตัวคูณที่ทำให้ทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรมของบุคคลมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นไปอีก ในกรณีของนายอินแก้วก็อาจอธิบายได้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เครือข่ายที่นายอินแก้วมีนั้นได้ช่วยหนุนเสริมให้ทุนวัฒนธรรมของนายอินแก้วซึ่งอยู่ในรูปของจิตสาธารณะและศักยภาพในการคิดแบบวิเคราะห์วิพากษ์ ได้รับการแปรรูปจากความคิดไปสู่การกระทำได้ โดยอาศัยความร่วมมือจากเครือข่ายต่างๆ ที่กล่าวข้างต้นในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

4. คุณลักษณะของทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) จากแนวคิดของบุรดิเชอ เมื่อพิจารณาจากมิติของปัจเจกบุคคล ทุนสัญลักษณ์หมายถึงทรัพยากรใดๆ ก็ตามที่บุคคลครอบครองแล้วส่งผลให้เขามีเกียรติ มีชื่อเสียง ได้รับการยอมรับ เป็นที่จดจำได้ ซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง มีศักดิ์ศรีอีกด้วย ในแง่นี้ ในขณะที่เริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่านั้น การวิเคราะห์ทุนสัญลักษณ์ของนายอินแก้ว ต้องพิจารณาในสองระดับ ได้แก่ ระดับชุมชนท้องถิ่น และระดับจังหวัด

ในระดับชุมชนท้องถิ่น (ในชุมชนบ้านดงและหมู่บ้านใกล้เคียง) ถือว่านายอินแก้วมีทุนสัญลักษณ์มาก ทั้งนี้เป็นเพราะในชุมชนเอง ผู้คนยอมรับและยกย่องนายอินแก้วในฐานะบุคคลซึ่งเป็นคนดีและทำประโยชน์แก่ชุมชนส่วนรวมในด้านต่างๆ มาช้านาน ทุกคนในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียงต่างก็รู้จักนายอินแก้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในระดับจังหวัด ถือว่านายอินแก้วยังมีทุน

สัญลักษณ์น้อยมาก เนื่องจากยังไม่มีผู้รู้จักนายอินแก้วมากนัก ผู้ที่รู้จักจะเป็นเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการบางคนที่มีโอกาสได้พบปะหรือทำกิจกรรมกับนายอินแก้ว

ทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นที่นายอินแก้วมีอยู่นั้น ส่งผลให้นายอินแก้วได้รับการสนับสนุนจากชุมชนในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า (ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้จะได้กล่าวถึงในหัวข้อถัดไป) แต่เมื่อการขับเคลื่อนโครงการประสบผลสำเร็จ ความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า ทำให้นายอินแก้วมีทุนสัญลักษณ์เพิ่มมากขึ้นด้วย (รายละเอียด จะอภิปรายในหัวข้อสุดท้าย กระบวนการเพิ่มทุน และการแปลงรูปของทุน)

การนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะของแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าจนเป็นผลสำเร็จ ซึ่งเนื้อหาบางส่วนได้กล่าวไว้โดยละเอียดแล้วในบทที่ 6 จึงจะไม่ขอก้าวซ้ำในที่นี้ แต่จะได้เจาะจงไปในประเด็นที่แสดงให้เห็นกระบวนการนำทุนด้านต่างๆ ไปใช้ในพื้นที่สาธารณะโดยตรง

ทุนที่นายอินแก้วได้นำไปใช้เป็นอันดับแรกก็คือทุนวัฒนธรรมในส่วนที่เป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์และการวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน นั่นก็คือการที่นายอินแก้วได้วิเคราะห์ว่าชุมชนบ้านดงในขณะนั้นเริ่มเสื่อมโทรมลง โดยมีปัญหาสำคัญคือปัญหาหนี้สินและการดื่มเหล้า ต่อจากนั้นจึงได้พยายามมองหาแนวทางแก้ไข ในขั้นตอนนี้นายอินแก้วได้ใช้ทุนทางสังคมที่ตนมีอยู่ การนำประเด็นปัญหาไปพูดคุยกับนายพนพร นิลณรงค์ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (ในขณะนั้น) และเป็นผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง ซึ่งถือเป็นเครือข่ายภายนอกชุมชนของนายอินแก้ว การพูดคุยครั้งแรกเกิดขึ้นในเวทีอบรมของหน่วยงานพัฒนาชุมชน ดังที่นายทรงสิทธิ์ระบุไว้ว่า

“ลุงแก้วบอกพอจะรู้จักกับคนๆ หนึ่งที่พอจะช่วยพวกเราได้ แต่คนๆ นี้ทำงานอยู่ สกว.” (ทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ อ่างถึงโน อินแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ, 2545: 26)

เมื่อได้พูดคุยกับนายพนพรจนพอมองเห็นแนวทางและจุดเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหา นายอินแก้วก็ได้้นำประเด็นดังกล่าวมาพูดคุยกับนายทรงสิทธิ์และนางวิไลวรรณ ซึ่งก็ยังคงเป็นการใช้ทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายภายในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า

“พ่อแก้วมาชวนผม บอกว่าเธอมาทำงานนี้โดยกันน้อ มาช่วยบ้านช่วยเมือง ผมก้อหันว่า ปัญหาบ้านเฮาก่อนัก แต่ถ้าพ่อแก้วอะ ผมก้ออะโดย หมู่มก้อเลยไปโดยพ่อแก้ว พ่อแก้วเป็นคนนำ (พ่อแก้วมาชวนผม บอกว่าเธอมาทำงานนี้ด้วยกันนะ มาช่วยบ้านช่วยเมือง ผมก็เห็นว่าปัญหาบ้านเราก็อาก แต่ถ้าพ่อแก้วทำ ผมก็ทำด้วย พวกผมก็เลยไปตามพ่อแก้ว พ่อแก้วเป็นคนนำ) (ทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ, สันทนากรุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ในขั้นตอนของการสร้างคณะทำงาน นายอินแก้วต้องใช้ทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรมเป็นฐานสำคัญในการสร้างคณะทำงานหรือกลุ่มแกนนำ เพื่อดึงคนที่นายอินแก้วได้วิเคราะห์แล้วว่า เป็นผู้ที่มีทั้งศักยภาพและมีจิตอาสาในการทำงานเพื่อส่วนรวม โดยพื้นที่สาธารณะที่นายอินแก้วใช้ในการระดมแกนนำนั้นมีทั้งในเวทีการประชุมหมู่บ้านและการเดินสายไปพูดคุยกับคนเหล่านี้ตามหมวดบ้านต่างๆ และเมื่อได้กลุ่มแกนนำจำนวน 14 คนมาแล้ว แกนนำทั้ง 14 คน ต่างก็ได้ใช้ทุนทางสังคมที่แต่ละคนมีในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจและการยอมรับในตัวโครงการให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชน จนกระทั่งชุมชนได้มีมติร่วมกันที่จะทดลองจดเหล่าในงานศพในเวทีประชาคมที่จัดขึ้น ซึ่งกรณีนี้ยังพบว่าภายหลังจากการประชุมในหมวดบ้านและการจัดเวทีประชาคมไปแล้ว กลุ่มแกนนำยังได้จัดให้มีตัวแทนจากกลุ่มไปสื่อสารกับกลุ่มคนที่ยังรู้สึกกลางแกลงใจหรือไม่เห็นด้วยกับการทำโครงการงานศพจดเหล่าในลักษณะของการ “จับเข้าคุย” แบบตัวต่อตัว ทำให้ท่าทีของผู้ที่ไม่เห็นด้วยอ่อนลงไปอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งการสื่อสารในลักษณะดังกล่าวจะทำได้โดย หากกลุ่มแกนนำไม่มีทุนทางสังคมได้แก่บุคคลอื่นๆ ซึ่งเป็นเครือข่ายภายในชุมชนที่จะทำหน้าที่เป็น “ตัวประสาน” ดังที่นายอินแก้วระบุว่า

“อย่างสมมุติลุงกับอาจารย์พิศหัวกัน เฮาก้ออู้จักกันบ่ได้แล้ว ลุงคุยอันหยังไปอาจารย์ก้อบ่ฟังลุงแล้ว แต่ลุงอู้ว่าอาจารย์ถูกกับแป้ม (ลูกสาวนายอินแก้ว) ลุงก้อจะหื้อแป้มไปอู้กับอาจารย์ บอกว่าลุงก้อจะอู้ ลุงตั้งใจอะจะอู้ อาจารย์ฟังแป้มก้อเออ..เข้าใจลุงแก้ว ลุงก้อใช้วิธีอะอู้ หื้อคนดีเป็นอู้ได้ เป็นไปอู้ อะหื้อคนดียังบ่เข้าใจเป็นอู้ เป็นฟัง (อย่างสมมุติลุงกับอาจารย์ไม่ถูกกัน เราก้อคุยกันไม่ได้แล้ว ลุงคุยอะไรไปอาจารย์ก้อไม่ฟังลุงแล้ว แต่ลุงอู้ว่าอาจารย์ถูกกับแป้ม ลุงก้อจะให้แป้มไปคุยกับอาจารย์ บอกว่าลุงคิดอย่างนี้ ลุงตั้งใจจะทำอย่างนี้ อาจารย์ฟังแป้มแล้วก้อเออ..เข้าใจลุงแก้ว ลุงก้อใช้วิธีอย่างนี้ ให้คนที่เค้าคุยได้ไปคุย ทำให้คนที่ยังบ่เข้าใจเค้ารู้ เค้าฟัง)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

ผลลัพธ์จากการใช้เครือข่ายภายในชุมชนช่วยในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันทำให้คนในชุมชนเกิดความเข้าใจถึงที่มา เป้าหมาย และแนวทางที่ชุมชนจะร่วมกันกระทำเพื่อให้บริการอุปถัมภ์เหล่านั้น

“ลุงแก้วเป็นไปประชุมมา เป็นบอกว่างานศพบ้านเฮามันต้องได้ซ่อมเพราะอันหยัง เพราะเหล่าแม่่นก้อ ลุงเป็นจีหื้อหั้น เขาก้อหั้น โดยเป็น บ้านเขาก้อเลยทดลองกันบ่หื้อมีเหล่าในงานศพ (ลุงแก้วไปประชุมมา ลุงบอกว่างานศพบ้านเรามันต้องได้ใช้หนี้เพราะอะไร เพราะเหล่าไข่ม้อย ลุงแก้วชี้ให้เห็น เราก้เห็นด้วยกับลุง บ้านเราก้เลยทดลองกันไม่ให้มีเหล่าในงานศพ)” (สังวรรณ จันตา, สานทนากลุ่ม, 18 ธันวาคม 2552)

ทุนสัญลักษณ์เป็นทุนอีกประเภทหนึ่งที่มีมักจะปรากฏควบคู่ไปกับทุนวัฒนธรรมหรือทุนเศรษฐกิจ ในกรณีของนายอินแก้ว ทุนสัญลักษณ์ก็คือการยอมรับและความเชื่อมั่นโดยสนิทใจจากคนในชุมชนว่านายอินแก้วเป็นคนดีที่มุ่งทำงานเพื่อส่วนรวม และถึงแม้ว่านายอินแก้วจะไม่ได้มีความตั้งใจโดยตรงที่จะนำทุนสัญลักษณ์มาใช้ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การที่คนในชุมชนโดยส่วนมากเกิดความเชื่อมั่น เกิดความศรัทธา เต็มใจที่จะทดลองจดเหล่าในงานศพ และให้ความร่วมมือในการทำโครงการเป็นอย่างดี ส่วนหนึ่งก็เป็นผลลัพธ์มาจากทุนสัญลักษณ์ที่นายอินแก้วมีอยู่นั่นเอง

“ภาพของลุงอินแก้วเป็นภาพที่ใส ใสในที่นี้คือมันไม่ได้ป็นเป็อนการตกแต่ง จะเห็นความจริงใจและความตั้งใจจริงที่อยากทำงาน อยากให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ทำให้คนที่ได้สัมผัสเห็นแล้วก้เกิดความเข้าใจและอยากเข้ามามีส่วนร่วม เข้ามาร่วมทำ ยกนะ..ที่จะหาคนที่ตั้งใจทำจริงๆ ไม่ได้มีความอยากได้ใครดีอะไร” (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

“ลุงแก้วเป็นไปคุยกับคนตางนอก เกิดเป็นความคิด เป็นก้อเอาเมาอุ้มำจักันตำหมวดบ้านถามหมู่เฮ่าพ่อว่าหมู่เฮ่าหั้น โดยก้อ เขาต้องประสานกันหนาวาเขาจะยะได้ก้อ ลุงเป็นไค้หื้อบ้านเฮาดิขึ้น ถ้าบ่มีลุงแก้วเป็นคิดขึ้นมา โห..งานศพรับรองต้องได้ซ่อมกันนั้ก (ลุงแก้วไปคุยกับคนข้างนอก เกิดเป็นความคิด ลุงก้เอามาพูดจากันตามหมวดบ้าน ถามพวกเรารู้ว่าพวกเราเห็นด้วยมัย เราต้องประสานกันนะว่าเราจะทำได้มัย ลุงก้ออยากให้บ้านเราดิขึ้น ถ้าไม่มีลุงแก้วคิดขึ้นมา โห..งานศพรับรองต้องได้ใช้หนี้กันมาก)” (บุญยิ่ง บุญมา, สานทนากลุ่ม, 18 ธันวาคม 2552)

ขั้นตอนของการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้านเพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจกับคนในชุมชน รวมถึงขั้นตอนทำเวทีประชาคมเพื่อสร้างฉันทามติร่วมกันของชุมชนนั้น มีข้อมูลที่ชี้ให้เห็นถึงการใช้ทุนวัฒนธรรมในพื้นที่สาธารณะแต่ละรูปแบบของนายอินแก้วได้อย่างชัดเจน นับตั้งแต่การเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และแจกแจงข้อมูลเกี่ยวกับการจัดงานศพ โดยมีการทบทวนข้อมูลตั้งแต่ครั้งอดีตสมัยบรรพบุรุษ จนเกิดความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบพิธีกรรม ไปจนถึง

ค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นตัวเลขให้คนในชุมชนเกิดความตระหนัก ซึ่งเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัยด้านแนวคิดเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ภายใต้การค้นคว้าข้อมูลนั่นเอง

“เวลาเริ่มทำ มันต้องเก็บข้อมูลก่อน พอมีข้อมูลเสก้อได้ชี้แจงหือเขาหัน ย้อนตั้งแต่สมัยบะเก๋า ลุงก้อต้องไปถามคนเฒ่าเป็น แต่ก่อนแต่ๆ ตายปืบเป็นฝิง เอาไม้ฟากมาครอบ เอาสาตมาเสื่อมาป็นๆ เหย่น้อย แล้วก้อหามไปฝิง ต่อมาเหมระยะหนึ่งจึงเผ ต่อมาถึงเกะฝ่าบ้านมาเป้งโลง อย่างเป้งปราสาทเป็นก้อเป้งดีบ้าน คนเฒ่าคนแก่ทำเอง แต่มาต่อนหลังหมูนักรูกริจมาหันก้อมาบอกจาวบ้านว่าซื้อเอานันนะ มันง่ายดี เสก้อต้องย้อนหือจาวบ้านเป็นหันจะอี่ (เวลาเริ่มทำ มันต้องเก็บข้อมูลก่อน พอมีข้อมูลเราก้ได้ชี้แจงให้เค้าเห็น ย้อนตั้งแต่สมัยอดีต ลุงก้อต้องไปถามคนเฒ่าคนแก่ แต่ก่อนแต่ๆ ตายปืบเค้าฝิง เอาไม้ฟากมาครอบ เอาเสื่อมาพันเสี่ยหน้อย แล้วก็หามไปฝิง ต่อมาอีกระยะหนึ่งจึงเผ ต่อมาถึงเกะฝ่าบ้านมาทำโลง อย่างทำปราสาทเค้าก้ทำที่บ้าน คนเฒ่าคนแก่ทำเอง แต่มาต่อนหลังพวกนักรูกริจมาเห็นก้มาบอกจาวบ้านว่าซื้อเอานันนแหละ มันง่ายดี เราก้ต้องย้อนให้ชาวบ้านเค้าเห็นอย่างนี้)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2553)

ในขั้นตอนของการทดลองปฏิบัติดังกล่าวในงานศพนั้น เป็นขั้นตอนที่ทั้งตัวนายอินแก้ว และกลุ่มแกนนำคนอื่นๆ ในฐานะเครือข่ายของนายอินแก้วต่างก็ต้องระดมทุนที่แต่ละคนมีมาใช้ร่วมกันเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดังกล่าวอย่างสุดกำลังความสามารถ เพราะนอกเหนือจากการสื่อสารกันภายในชุมชนแล้ว ยังต้องสื่อสารกับคนต่างชุมชนที่มาเป็นแขกในงานศพด้วย ในกรณีนี้หากนายอินแก้วและกลุ่มแกนนำคนอื่นๆ ไม่มีทุนทางสังคมมากเพียงพอ ย่อมได้รับแรงเสียดทานจากผู้คนที่ชื่นชอบการคัมเกล้าในงานศพเป็นอย่างมาก

“บ้านดงทำครั้งแรก เสาบเหมือนคนอื่น ใหม่ๆ เสาบใช้ฮู้ฮ้อยยัง บ่ใช้มีป้ายฮ้อยฮ้อยชกน้อย แต่ก่อนเสาบใช้ก้มก้านหมูนี้นะ เสาบแยกต่างบ้านมาเสก้อเอาก้มก้านไปประกบ ใช้หมูนี้นะไปสัผัส ไปสก๊ต บ่หือเป็นท้วงฮ้อยฮ้อย ฮู้เหตุผลว่างานนี้เป็นจเนื่อ จะฮ้อยจะอี่ (บ้านดงทำครั้งแรก เสาบไม่เหมือนคนอื่น ใหม่ๆ เสาบไม่ใช้ฮู้ฮ้อยอะไร ไม่มีป้ายฮ้อยฮ้อยชกน้อย แต่ก่อนเสาบใช้กรรมการพวกนี้แหละ พอแยกต่างบ้านมาเราก้เอากรรมการไปประกบ ใช้พวกเรานี้นะไปสัผัส ไปสก๊ต ไม่ให้เค้าประท้วงฮ้อยฮ้อย พุดเหตุผลว่างานนี้เจ้าภาพด (เกล้า) นะ อย่างนั้นอย่างนี้” (อินแก้ว, สนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ขั้นตอนสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งในการทดลองงดเกล้าในงานศพก็คือการทำบัญชีรายรับรายจ่ายโดยละเอียด ซึ่งไม่ใช่วิถีปฏิบัติปกติประจำวันของคนในชุมชน เป็นกิจกรรมที่ค่อนข้างยุ่งยากแต่ก็มีความสำคัญและเป็นปัจจัยจำเป็นสำหรับความสำเร็จในการทำโครงการ เพราะเป็น

ข้อมูลบ่งชี้เชิงประจักษ์ที่จะทำให้คนในชุมชนเกิดความยอมรับและเชื่อมั่นว่าการงดเหล้าในงานศพสามารถช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในครัวเรือนได้จริง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นหลักฐานที่กลุ่มแกนนำทุกคนสามารถใช้นัยยันกับผู้คัดค้านหรือไม่เห็นด้วยได้เป็นอย่างดี แต่ความสำเร็จในการทำบัญชีรายรับรายจ่ายในงานศพของชุมชนบ้านดงนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชุมชนแห่งนี้ได้สะสมทุนวัฒนธรรมคือองค์ความรู้ด้านการเงินซึ่งเกิดจากการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชนที่มีอยู่หลายกลุ่ม ทำให้การเรียนรู้เรื่องการทำบัญชีไม่ใช่เรื่องที่ยากจนเกินไป ซึ่งผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำบัญชีคือนางวิไลวรรณ ซึ่งประสานและทำงานร่วมกับเจ้าภาพงานศพและประธานกลุ่มแม่บ้าน

“ปีก่อนใจเคยเขียนะบัญชีมา เขาอาศัยคิดแบบพินๆ เวลาะบัญชี ก่อเอาเจ้าภาพมาคิด โดยกัน เขาใช้หลักง่ายๆ ปีก่อรวมก้าใจจ่ายตังมด ตังค่าอาหาร ค่าอื่นๆ ว่าฮับแต่้าใจ ใจตะใจ เหลือตะใจ (ที่ก็ไม่ได้เคยเรียนทำบัญชีมา เราอาศัยคิดแบบพินๆ เวลาทำบัญชีก็เอาเจ้าภาพมาคิดด้วยกัน เราใช้หลักการง่ายๆ ที่ก็รวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด ทั้งค่าอาหารค่าอื่นๆ ว่ารายรับเท่าไร ใช้ไปเท่าไร เหลือเท่าไร)” (วิไลวรรณ เทพอด, สันทนาการกลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

นอกเหนือจากบทบาทในการทำบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างเป็นระบบแล้ว นางวิไลวรรณยังทำหน้าที่เป็นเลขาคอยจดบันทึกทุกครั้งที่กลุ่มแกนนำดำเนินกิจกรรม เนื่องจากการทำโครงการงานศพงดเหล้าได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว. จึงต้องมีการรายงานความก้าวหน้า และการรายงานสรุปผลการดำเนินงาน นายอินแก้วก็ได้อาศัยนางวิไลวรรณซึ่งได้รับการศึกษาในระบบถึงระดับปริญญาตรีจึงมีทักษะในการเขียนและการจดบันทึกมาทำหน้าที่จดบันทึกดังกล่าว ในประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่า จากที่บุรดิยกกล่าวไว้ว่าขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่ นอกเหนือจากการพิจารณาจากขนาดของเครือข่ายที่เขาสามารถเชื่อมโยงได้แล้ว ยังสามารถพิจารณาจากขนาดของทุนเศรษฐกิจหรือทุนวัฒนธรรมที่เขาและบุคคลในเครือข่ายของเขามีสิทธิ์เข้าถึงด้วย ในกรณีของนายอินแก้ว พบว่าทักษะเรื่องการเขียน การจดบันทึก และการทำบัญชีนั้นไม่ใช่ทักษะที่นายอินแก้วชำนาญ แต่ นายอินแก้วก็ได้อาศัยทุนทางสังคมคือนางวิไลวรรณซึ่งเป็นบุคคลในเครือข่ายที่มีทุนวัฒนธรรมด้านทักษะการเขียน การจดบันทึก และการทำบัญชี มาเติมเต็ม ทำให้กระบวนการขับเคลื่อนโครงการดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อเริ่มดำเนินการทดลองงดเหล้าในงานศพมาได้ระยะหนึ่ง หลังจกมีงานศพเกิดขึ้นได้ 2-3 งาน เริ่มมีคนบางส่วนในชุมชนตั้งข้อสังเกตว่าการทำโครงการงานศพงดเหล้าอาจเป็นสิ่งอุปมงคลทำให้มีงานศพเกิดขึ้น ส่งผลให้กลุ่มแกนนำบางส่วนกังวลใจและเริ่มหายหน้าไปจากการประชุมโครงการ เมื่อรู้ถึงข่าวลือดังกล่าว นายอินแก้วก็ได้ใช้ทุนวัฒนธรรมเรื่องการคิดเชิงวิพากษ์และคิดวิเคราะห์อีกครั้ง ด้วยการไปสอบถามข้อเท็จจริงจากญาติของผู้ตายแต่ละราย แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาชี้แจงกับคนในชุมชนในที่ประชุมหมู่บ้านว่าผู้เสียชีวิตทั้งหมดมีทั้งผู้สูงอายุและผู้ป่วยด้วยโรค

เรื่องจริง ดังนั้น การตายที่เกิดขึ้นจึงถือเป็นเรื่องธรรมชาติ ไม่ใช่เรื่องผิดปกติ การสื่อสารในลักษณะของการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อเท็จจริงทำให้กระแสวิตกกังวลดังกล่าวลดน้อยลงไป กลุ่มแกนนำที่หายหน้าไปก็กลับมาร่วมทำกิจกรรมตามเดิม จนทำให้สามารถดำเนิน โครงการมาได้อย่างต่อเนื่อง ในที่สุด

ต่อมา เมื่อมีการต่อ ยอดความสำเร็จของโครงการงานศพจดเกล้าในราวปี พ.ศ.2548 โดยคนส่วนใหญ่ในชุมชนมีแนวคิดต้องการเลิกซื้อปราสาทหรือโลงศพจากร้านค้า แต่หันมาซื้อปูนในการทำปราสาทศพและโลงศพเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนทิ้งร้างมานาน ทำให้เกิดความวิตกกังวลในกลุ่มชาวบ้านบางส่วนเกรงว่าจะขัดประเพณีและทำให้เกิดอาเพศ นายอินแก้วและกลุ่มแกนนำก็ยังคงแก้ปัญหาโดยการให้ทุนวัฒนธรรมของคน โดยใช้ทั้งต้นทุนความรู้เก่า (ที่เคยสอบถามคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน) ดอกหญ้าและยืนยันกับชาวบ้านว่า สมัยอดีตแต่ดั้งเดิมนั้น บรรพบุรุษไม่เคยมีการทำปราสาทหรือโลงศพ แต่ใช้วิธีการศพแบบเรียบง่ายโดยการฝัง ต่อมาเมื่อเริ่มมีการทำปราสาทและโลงศพก็เป็นการช่วยกันทำโดยคนในชุมชน แสดงว่าการทำโลงศพและปราสาทศพเองไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงจากการทำเองมาเป็นการซื้อนั้นเพิ่งเกิดขึ้นในระยะหลังที่มีพ่อค้ามาเชิญชวนให้ซื้อ และชาวบ้านก็ปฏิบัติตามเพราะเห็นว่าสะดวกสบายจนกลายเป็นความเคยชิน

นอกจากให้ทุนความรู้เก่าแล้ว นายอินแก้วก็ยังต้องเสาะแสวงหาทุนความรู้ใหม่เพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการทำโลงศพและปราสาทศพ เพื่อนำความรู้ดังกล่าวมายืนยันและสร้างความสบายใจให้กับชาวบ้าน โดยไปสอบถามข้อมูลจากพระสงฆ์ที่วัดสวนดอกว่าการทำโลงศพหรือปราสาทศพเองนั้นเป็นขัดกับประเพณีหรือความเชื่ออย่างไรบ้างหรือไม่ อย่างไร และยังคงอาศัยทักษะในการค้นคว้าหาข้อมูล ไปซักถามช่างไม้หรือสล่าที่มีอาชีพทำโลงศพจากต่างอำเภอเพื่อขอความรู้ในการทำโลงศพ

“ก่อนมาทบทวนกันผ่อ รุ่งปู่ย่าตายายเฮายะเองเสี้ยงบ่หนัก แต่เฮายะบ่จ้าง ก่อเลยไปถามสล่าเสริมงามดีทำโลงศพ กว่่าเป็นจะหื้อ (ข้อมูล) ก่อจัดเมิน ก่อเอาปี้กมาอู้กัน ในหมู่บ้าน บางคนก่อบว่าบ้านเฮาบมีไม้ ก่ออ้างจะอี่ขึ้นมา ลุงก่อเลยว่่าเฮาลองผ่อ่นอ เอามื่ออี่ดมาแบ่ง ดิดเทพพนม พอแบ่งแล้ว เฮาก่อเอาหนานเลียนดีขายโลงศพมาผ่อ ว่่าถ้าม่ออกเอี้ยเป็นชายตะสือ เป็นก่อบว่าขนาดนี้ เป็นชายสามปัน ก่อเลยเอามาอู้กันว่่าม่ออกเอี้ย ถ้าเป็นชาย เป็นชายสามปัน เฮามาแบ่งกันเอง เสี้ยงไปเก้าร้อย (ก็มาทบทวนกันดู รุ่งปู่ย่าตายายเราทำเองเสี้ยงเงินไม่มาก แต่เราทำไม่เป็น ก็เลยไปถามช่างไม้อำเภอเสริมงามดีทำโลงศพ กว่่าเค้าจะให้ข้อมูลก็ตั้งนาน ก็เอากลับมาคุยกัน ในหมู่บ้าน บางคนก่อบว่าบ้านเราไม่มีไม้ ก่ออ้างแบบนี้ขึ้นมา ลุงก็เลยว่่าเราลองดูนะ เอามื่ออี่ดมาทำ ดิดเทพพนม พอทำแล้ว เราก็ก่อเอาหนานเลียนดีขายโลงศพมาคว่่าถ้าทำได้ขนาดนี้เค้าขายเท่าไร? เค้าก็บ่อกว่่าขนาดนี้เขาขายสามพัน ก็เลยเอามาคุยกันว่่าทำแค่นี้ ถ้าเค้าขายเค้าขายสามพัน เรามาทำกันเองเสี้ยงเงินไปเก้าร้อย)” (อินแก้ว, สันทนา กลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ส่วนการทำปราสาทศพเริ่มทำภายหลังจากที่ทำโลงศพสำเร็จแล้วได้ระยะหนึ่ง โดยนายอินแก้วและกลุ่มแกนนำได้ประสานไปยังช่างไม้ผู้มีฝีมือคนหนึ่งของหมู่บ้านซึ่งปกติจะรับสร้างและซ่อมแซมบ้าน ให้ช่างคนดังกล่าวช่วยคิดรูปแบบของปราสาทที่คนในชุมชนสามารถช่วยกันทำได้เองโดยไม่ยุ่งยากจนเกินไป

“ลุนนิพนธ์เป็นสล่าเก่ง เป็นสล่าแป้งบ้าน เขาก่อจวนหื้อเป็นมายะหื้อผ่อ หื้อเป็นจ้วยก็ดีแบบ เป็นกิดกำเดียวก้อได้แล้ว เขาก้อเลยได้แบบของเป็นมา (ลุนนิพนธ์เป็นช่างที่เก่ง เป็นช่างสร้างบ้าน เราก้ชวนให้ลุนเค้ามาทำให้ดู ให้ลุนช่วยคิดแบบ เค้าคิดแป้งเดียวก้ได้แล้ว เราก้เลยได้แบบของลุนมา)” (อินแก้ว, สันทนาการกลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ในระยะแรกของการรื้อฟื้น ถึงแม้ว่าในชุมชนจะยังคงมีช่างไม้ที่มีฝีมือในการทำงานช่างต่างๆ ซึ่งนับได้ว่าเป็นทุนวัฒนธรรมของชุมชน แต่เนื่องจากชุมชนได้ทิ้งร้างการทำปราสาทศพและโลงศพมานาน นายอินแก้วจึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้จัดการในภาพรวมในฐานะที่รู้ว่ามีวัสดุอุปกรณ์อะไรบ้างที่จำเป็นต้องใช้ รับผิดชอบในการสั่งงานเพื่อจัดหาและสั่งซื้อวัสดุ คอยจ่ายงานให้คนที่มาร่วมกันทำงาน และคอยดูแลการทำงานในภาพรวม ซึ่งกระบวนการบริหารจัดการในลักษณะนี้ ก็ถือได้ว่านายอินแก้วก็ได้นำทุนวัฒนธรรมของตนมาใช้อีกเช่นเดียวกัน

“คนหนุ่มๆ ตี้เป็นบู้ฮันฮยัง เป็นก้อจะถามว่าลุนเอาอะหยังพ่อง จดมาหื้อก้านือ อย่างแป้งหิด ก้อต้องมีไม้ฮัดสองแผ่น เทพพนม เทวดา ดอกสร้อย ดอกงุม ผ้ายาง สปรีย์แหมกระป่อง คนตีแป้งปราสาทก้อจะถามใจไม้ไฟกี้เล่มลุน ก้อจะบอกเขา เอ..ไม้ไฟซิบเล่ม เขาก้อจะรวมหมู่ไปเซาะ คนตีเหลืออยู่ เขาก้อจะบอก ไปเซาะกล่องกระดาขมาเนื่อ ไปเอาตีร้านค้ำ แหมกลุ่มก้อหื้อไปเซาะ ยางในรถยนต์มา หื้อไปตีร้านซ่อมรถ ได้ยามมาถึงก้อเอามาตัด ไฟถนัดอันฮยัง ก้อจะไปพะอันนั้น (คนหนุ่มๆ ที่ยังไม่รู้อะไรมาก เค้าก้อจะถามว่าลุนจะเอาอะไรบ้าง จดมาให้หน่อยนะ อย่างทำโลงศพ ก้อต้องมีไม้ฮัดสองแผ่น เทพพนม เทวดา ดอกสร้อย ดอกงุม ผ้ายาง สปรีย์อีกกระป่อง คนที่ทำปราสาทก้อจะถามใจไม้ไฟกี้เล่มลุน ก้อจะบอกเขา เอ..ไม้ไฟซิบเล่ม เขาก้อจะรวมกันไปหา คนที่เหลืออยู่ เราก้อจะบอก ไปหากล่องกระดาขมานะ ไปเอาที่ร้านค้ำ อีกกลุ่มก้อไปหาช่างในรถมอเตอร์ไซค์ ให้ไปที่ร้านซ่อมรถ ได้ยามมาถึงก้อเอามาตัด ใครถนัดอะไรก้อไปทำอันนั้น)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2552)

ที่กล่าวมาข้างต้น คือกระบวนการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะต่างๆ ภายในชุมชนของนายอินแก้วเพื่อสื่อสารกับคนอื่นๆ ในชุมชนจนก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เคยเลี้ยงเหล่าแขกที่มาร่วมในพิธีกรรมงานศพ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนความหมายใหม่ของเหล่า

จากสิ่งที่มีเพื่อรับรองแก่ภายในงาน กลายเป็นสิ่งต้องห้ามเพราะสร้างภาระให้กับเจ้าภาพ ซึ่งเหตุผลสำคัญที่อำนวยความสะดวกให้นายอื่นแก่ความสามารถนำทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ไปใช้ในพื้นที่สาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น คือความสัมพันธ์สอดคล้องต้องกันทั้งบริบทของชุมชนที่ยังคงความเป็นชุมชนเครือญาติ โครงสร้างความสัมพันธ์ยังเป็นแบบพึ่งพาอาศัยกัน และคุณลักษณะของปัจเจก ซึ่งคุณลักษณะของปัจเจกในกรณีนายอื่นแก่ก็คือวิถีปฏิบัติในการทำงานเพื่อชุมชนมาอย่างยาวนาน เป็นสิ่งที่สั่งสมมาเรื่อยๆ จนทำให้คนอื่นๆ ในชุมชนได้ซึมซับและยอมรับเพราะสัมผัสได้โดยตรง

“ทั้งหมดนี้ก็เพราะวัตรปฏิบัติของตัวเอง เพราะชุมชนเป็นใจให้เหตุผลเชิงประจักษ์ สิบปากว่า ไม่เท่าตาเห็น เพราะฉะนั้น ลุงแก้วต้องทำหื้อเขาเห็นผ่านชีวิตเป็นมา โดยที่ว่าต้องไปโฆษณา คนในชุมชนก็ต้องยอม บ่ใจยอมเรื่องอู้เหมือนคนนอก แต่ยอมเรื่องกำนปฏิบัติ แกลงมือทำก่อนถึงลงมาอู้ เพราะฉะนั้นลุงแก้วจะอู้อันหยังก็ต้องได้ เพราะว่าทำมาแล้ว หมอดินก่อนทำแล้ว ออมทรัพย์ก่อนทำแล้ว ทุกอย่างดีเป็นประโยชน์กับหมู่บ้าน แยกได้บอกว่ เฮ้ย..ต้องรอหื้อมีอำนาจผมถึงทำ (ทั้งหมดนี้ก็เพราะวัตรปฏิบัติของตัวเอง เพราะชุมชนเค้าใจให้เหตุผลเชิงประจักษ์ สิบปากว่า ไม่เท่าตาเห็น เพราะฉะนั้น ลุงแก้วต้องทำให้เขาเห็นผ่านชีวิตของลงมา โดยที่ว่าไม่ต้องไปโฆษณา คนในชุมชนก็ต้องยอม ไม่ใจยอมเพราะเรื่องพูดเก่งเหมือนคนข้างนอก แต่ยอมเรื่องการปฏิบัติ แกลงมือทำก่อนแล้วถึงมาพูด เพราะฉะนั้นลุงแก้วจะพูดอะไรก็ต้องได้ เพราะว่าทำมาแล้ว หมอดินก็ทำแล้ว ออมทรัพย์ก็ทำแล้ว ทุกอย่างที่เป็นประโยชน์กับหมู่บ้าน แยกไม่ได้บอกว่ เฮ้ย..ต้องรอหื้อมีอำนาจผมถึงทำ)” (นพพร, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2553)

ทุนของชุมชนบ้านดง

นอกเหนือจากทุนของปัจเจกที่ได้กล่าวไปแล้ว ในกรณีของชุมชนบ้านดงยังพบด้วยว่า ทุนร่วมของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ของชุมชนนั้น นับเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้การดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าประสบความสำเร็จ ผลจากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านดงได้อาศัยต้นทุนวัฒนธรรมและต้นทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่หลายประการมาส่งเสริมและผลักดันโครงการ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ทุนวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดง

ทุนวัฒนธรรมของชุมชนที่ชุมชนได้นำมาใช้ในการขับเคลื่อนโครงการนั้นมีหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ด้านต่างๆ ที่ชุมชนได้สั่งสมมา เช่น องค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนที่สั่งสมอยู่ในตัวคนเฒ่าคนแก่สามารถนำมาใช้หักล้างความเชื่อที่ว่าการเลี้ยงเหล่าในงานศพนั้นเป็น

สิ่งที่ทำมาช้านานลงได้ องค์ความรู้เรื่องการใช้มาตรการชุมชน (การจัดระเบียบการใช้เหมืองฝาย/ป่าชุมชน การปรับสินไหมกรณีเหวชนก้อเหตุทะเลาะวิวาท) ทำให้ชุมชนมั่นใจที่จะวางมาตรการร่วมกันว่าด้วยงานศพงดเหล่าได้ องค์ความรู้เรื่องการทำเวทีประชาคมจากการเปลี่ยนวิธีคัดเลือกหัวหน้าหมวดบ้านก็กลายมาเป็นฐานความรู้ในการทำเวทีประชาคมของโครงการงานศพงดเหล่า องค์ความรู้เรื่องการบริหารจัดการด้านการเงินจากการทำกลุ่มออมทรัพย์ก็สามารถนำมาเป็นต้นทุนในการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ องค์ความรู้เรื่องงานช่างและงานฝีมือพื้นบ้านทำให้การรื้อฟื้นทำโรงศพและปราสาทศพเองในชุมชนไม่ใช่เรื่องยากจนเกินกำลัง

ส่วนทุนวัฒนธรรมที่เป็นค่านิยมหรือประเพณีก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าองค์ความรู้ที่กล่าวมาข้างต้น ค่านิยมการยอมรับเสียงส่วนใหญ่ของคนในชุมชนทำให้เกิดการยอมรับที่จะทอดลงงดเหล่าในงานศพแม้กระทั่งในกลุ่มผู้ที่คัดค้าน ทำให้การปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติไม่ได้นำไปสู่ความแตกแยกในชุมชน ค่านิยมการเคารพผู้อาวุโสในชุมชนก็ทำให้ไม่มีความบาดหมางเมื่อเกิดกรณีพบผู้เฒ่าเฒ่า แต่การแก้ปัญหาเกิดขึ้นแบบนุ่มนวล โดยทั้งฝ่ายตรวจสอบและฝ่ายที่เฒ่าเฒ่าต่างก็ให้เกียรติซึ่งกันและกัน และที่สำคัญที่สุดคือค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามหลัก “ข้าวอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านได้” ก็ทำให้ชุมชนยังคงยึดวิถีของการลงแรงช่วยเหลือกันในปฏิบัติการทางสังคมรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงในพิธีกรรมงานศพด้วย

สำหรับค่านิยมเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ นอกจากปรากฏการณ์ที่พบในชุมชนบ้านดงแล้ว ก็ยังพบในชุมชนอื่นๆ ในประเทศไทยด้วยว่า การให้คุณค่ากับการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้นทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพิงตนเองได้ ดังตัวอย่าง “ธนาคารชีวิต” ของคน 3 ชุมชนใน อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ที่ชาวบ้านนำเงินมาลงขันกันคนละ 1 บาทเป็นประจำทุกวัน โดยไม่มีการปันผล แต่เอาไว้เป็นกองทุนให้คนที่ลำบากได้ยืมในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำมาก เนื่องจากการก่อตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน (ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์, ม.ป.ป.: 90-96)

2. ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านดง

ทุนทางสังคมที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการคือสำนึกร่วมของการเป็นเครือข่ายหนึ่งเดียวกันที่คนในชุมชนรับรู้ร่วมกัน เราสามารถวิเคราะห์การมีอยู่ของทุนทางสังคมโดยสังเกตุได้จากความร่วมมือร่วมใจกันในปฏิบัติการบางอย่าง รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนเชิงวัตถุหรือในเชิงสัญลักษณ์เพื่อธำรงไว้ซึ่งเครือข่ายของพวกเขา ดังที่คนในชุมชนต่างสมัครใจมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพด้วยการช่วยทำกิจกรรมต่างๆ คนละไม้คนละมือ และเมื่อมาถึงปัจจุบันที่ชุมชนได้มีอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” ก็ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับอัตลักษณ์ดังกล่าวระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง รวมไปถึงกับบุคคลภายนอกชุมชนด้วย อัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนรู้ว่า “พวกเรา” แตกต่างจาก “พวกเขา” อย่างไร และทำ

ให้เกิดการผลิตซ้ำทั้งกิจกรรม ความหมาย และจิตสำนึกเพื่อธำรงรักษาเครือข่ายความเป็นชุมชนของพวกเขาไว้

“งานศพเป็นงานดีที่ทุกคนต้องไป ไปแล้วก้อบใช้ว่างานไผ เป็นงานหน้าหมู่ ทุกคนมีส่วนร่วมหมด (งานศพเป็นงานที่ทุกคนต้องไป ไปแล้วก้อไมใช้ว่างานใคร เป็นงานส่วนรวม ทุกคนมีส่วนร่วมหมด)” (อินแก้ว, สานทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

“สังคมนบ้านเขาเป็นสังคมที่ช่วยเหลือกัน บ่มีไผมาก็ดเล็กก็คิน้อย (สังคมนบ้านเราเป็นสังคมที่ช่วยเหลือกัน ไม่มีใครมาคิดเล็กคิน้อย)” (ทรงสิทธิ์, สานทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

เมื่อกล่าวถึงทุนทางสังคมดังกล่าว ก็ต้องกล่าวถึงโครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดงที่เชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพด้วย อาจกล่าวได้ว่าโครงข่ายการสื่อสารดังกล่าวนี้ นับเป็นองค์ประกอบสำคัญของทุนทางสังคมของชุมชนเช่นเดียวกัน เพราะหากโครงข่ายการสื่อสารไม่เข้มแข็ง ประสิทธิภาพในการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารภายในชุมชนย่อมไม่เกิดขึ้น ภาวะความเป็นเครือข่ายจะเกิดขึ้น ได้ก็ต่อเมื่อมีการส่งต่อและถ่ายทอดข้อมูลสารภายในกลุ่มหรือในเครือข่ายได้ทันสถานการณ์ ส่งผลให้ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดต้อง “ตกข่าว” อันอาจหมายถึงการสูญเสียสิทธิผลประโยชน์ หรือแม้แต่เครือข่ายของตนไป

บุรีดิเขออธิบายว่าทุนทางสังคมเกี่ยวพันกับการสังสรรค์พยากรทั้งที่จับต้องได้ อาทิ แรงงาน เงินทุน และทรัพยากรที่เป็นนามธรรม เช่น ความอบอุ่นใจ ความมั่นใจ พร้อมทั้งสามารถคาดหวังถึงการเกื้อกูลและความไว้วางใจระหว่างกันได้ รวมไปถึงผลประโยชน์ที่ได้แลกเปลี่ยนและตอบแทนอย่างเท่าเทียมกัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือมีเครือข่าย ทำให้บุคคลผู้เป็นสมาชิกสามารถเข้าถึงสิ่งที่เป็นทุนร่วมของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ได้ง่ายกว่าผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิก ซึ่งสามารถนำมาอธิบายได้ในกรณีของชุมชนบ้านดง ทุนทางสังคมที่ชุมชนมีและได้ระดมออกมาใช้ในการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่า ได้ส่งผลทั้งต่อระดับปัจเจกและระดับชุมชนในแง่ที่ว่า ความสำเร็จจากการร่วมใจกันงคดเหล่าในงานศพได้สร้างความเชื่อมั่นร่วมกันให้กับคนในชุมชนว่า เมื่อใดก็ตาม เมื่อถึงคราวที่ตนต้องเป็นเจ้าภาพงานศพบ้าง ก็ไม่ต้องเคือคร้อน และจะได้รับ การช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านแบบเดียวกันกับที่ตนเคยช่วยผู้อื่นมาแล้ว เป็นหลักประกันที่ชุมชนช่วยกันสร้างขึ้น ก่อให้เกิดทุนร่วมของกลุ่ม (ในขณะที่ปัจเจกในสังคมเมืองใช้วิธีการจ่ายเงินซื้อกรรมธรรม์ประกันชีวิตกับบริษัทประกันเพื่อสร้างหลักประกัน) สิ่งเหล่านี้ ในท้ายที่สุดก็ส่งผลให้ทุนของชุมชนในทุกๆ ด้าน ทั้งทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์เพิ่มพูนขึ้น ทำให้โครงสร้างระดับชุมชนมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้น ไปอีก

การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน

ในทัศนะของบูร์ดิเยอ ทุนเป็นพลังที่ถูกสะสมหรือจรรีไว้ในโครงสร้างของวัตถุและโครงสร้างของบุคคล (Bourdieu, 1997:46-75 อ้างถึงใน รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2550: 24) และเมื่อบุคคลนั้นได้ปฏิบัติการ (practice) บางสิ่งบางอย่างในสนาม (field) หรือพื้นที่เฉพาะ ก็ย่อมส่งผลให้ทุนลักษณะต่างๆ ที่บุคคลครอบครองจะเกิดการเพิ่มทุน ลดน้อย หรือแปลงรูปไปเป็นทุนประเภทอื่นๆ ได้เช่นเดียวกัน ในกรณีของแกนนำชุมชนบ้านดงนั้น ผู้วิจัยศึกษาและวิเคราะห์ว่าภายหลังจากที่มีการขับเคลื่อนโครงการงานศพดงเหล่าไปแล้ว ผลที่ตามมาคือทั้งการเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การเพิ่มทุน

การเพิ่มทุนคือการที่ทุนประเภทหนึ่งๆ ซึ่งบุคคลครอบครองหรือสะสมไว้นั้นมีความเข้มข้นหรือมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งในกรณีนี้พบการเพิ่มทุนในทุนทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

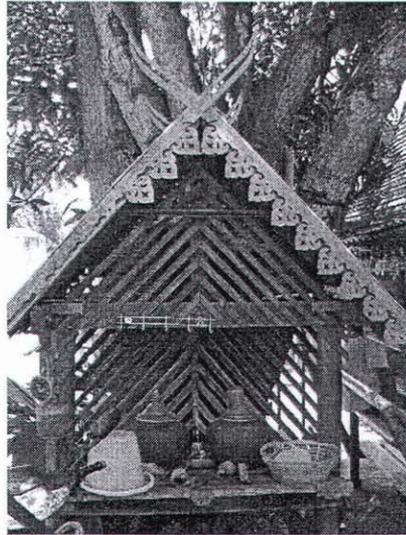
1.1 การเพิ่มทุนเศรษฐกิจ จากการศึกษาพบว่าภายหลังจากที่เรื่องราวของชุมชนบ้านดงได้รับการเผยแพร่ทั้งจาก สกว. และการขยายผลโครงการงานศพดงเหล่าในพื้นที่ อ.สบปราบ และต่อมามีการขยายผลไปทั่วทั้งจังหวัดลำปาง ก็ทำให้นายอื่นแก้วได้รับเชิญจากชุมชนอื่นๆ ให้ไปเป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์การทำงานของตนเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้กับคนในชุมชนอื่นๆ การเดินทางไปเป็นวิทยากรแต่ละครั้ง อย่างน้อยนายอื่นแก้วจะได้รับค่าเดินทางและ/หรือค่าตอบแทนจำนวนหนึ่ง ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เงินจำนวนมาก แต่ก็ถือได้ว่าเป็นปัจจัยช่วยแบ่งเบาภาระของครอบครัวได้ เนื่องจากการเป็นวิทยากรนั้น ผู้จัดกิจกรรมมักจัดสรรเวลาไม่ให้ตรงกับช่วงเวลาที่นายอื่นแก้วต้องประกอบอาชีพ จึงถือได้ว่านายอื่นแก้วได้เพิ่มทุนทางเศรษฐกิจ โดยเป็นผลมาจากการมีชื่อเสียงในฐานะประชาชนผู้ริเริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพดงเหล่า ประเด็นนี้ชี้ว่าเมื่อทุนวัฒนธรรม (ความรู้และความสามารถ) และทุนสัญลักษณ์ (ความมีชื่อเสียง) เพิ่มขึ้น ก็ส่งผลให้ทุนเศรษฐกิจ (รายได้) เพิ่มขึ้นตามมา

ภาพที่ 8.4: นายอินแก้ว ขณะเป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์ ที่เวที อ.แม่เมาะ

1.2 การเพิ่มทุนวัฒนธรรม จากการขับเคลื่อน โครงการงานศพงคเหล่า ทำให้นายอินแก้ว ได้รับการเพิ่มพูนความรู้ด้านการวิจัยจากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 ที่ศูนย์ประสานงานการวิจัย เพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง เป็นผู้จัดขึ้น นอกจากนี้ นายอินแก้วเคยได้รับการอบรมเพิ่มเติมเรื่องความรู้ในการทำวิจัย โดยเข้ารับการอบรมร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านคนอื่นในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน มีนาย นพพร นิลณรงค์ และดร.สมคิด แก้วทิพย์ เป็นวิทยากร เป็นระยะเวลา 1 วัน 1 คืน ซึ่งเนื้อหาในการอบรมเป็นการให้ความรู้พื้นฐานในการทำวิจัยว่าด้วยกระบวนการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์สังเคราะห์ ข้อมูล นอกเหนือจากการได้รับความรู้แล้ว ยังทำให้นายอินแก้วได้มีโอกาสรู้จักและแลกเปลี่ยน ประสบการณ์และความคิดเห็นกับเพื่อนนักวิจัยชาวบ้านจากพื้นที่อื่น จังหวัดอื่น

การเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยทำให้นายอินแก้วได้สั่งสมและเพิ่มพูนความรู้ซึ่งนับเป็น ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) อีกชนิดหนึ่งที่อยู่ในรูปของความโน้มเอียงทางอุปนิสัย ซึ่งเป็น สิ่งที่ฝังตัวในร่างกายหรือจิตใจ (embodied state) ทุนความรู้นี้ช่วยสร้างความมั่นใจในการดำเนิน โครงการอื่นๆ ในชุมชนในระยะต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งร้านค้าชุมชน หรือการทำวิจัยเรื่องการ จัดการหนี้สินครัวเรือน รวมไปถึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ใหม่ๆ ในการแก้ปัญหา ดังที่นาย อินแก้วระบุว่า มีครั้งหนึ่งที่ชุมชนบ้านดงต้องการส่งขบวนเข้าร่วมประกวดในประเพณีลอยกระทง ของอำเภอสบปราบ แต่ถูกปฏิเสธโดยเจ้าหน้าที่ให้เหตุผลว่าชุมชนบ้านดงอยู่นอกเขต นายอินแก้ว จึงเสนอกับชุมชนว่าเราไม่จำเป็นต้องเข้าร่วมกับอำเภอ พร้อมทั้งเชิญชวนให้ผู้คนแต่ละหมวดบ้าน เข้าร่วมประกวดการทำศาลาพักผ่อนแข่งขันกันระหว่างหมวดบ้านภายในชุมชน ซึ่งก็ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ปัจจุบันศาลาเหล่านั้นตั้งอยู่ภายในโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี ปีต่อมาชาว ชุมชนก็จัดประกวดศาลาน้ำตั้นระหว่างหมวดบ้าน หลังการแข่งขันก็ได้นำศาลาน้ำตั้นดังกล่าวไป ติดตั้งในที่สาธารณะของชุมชน

ภาพที่ 8.5: ศาลาน้ำดื่มที่ชาวชุมชนบ้านดงร่วมกันจัดทำขึ้น

ในช่วงแรกของการเพิ่มทุนความรู้ นายอินแก้วยอมรับว่ามีปัญหาในการทำความเข้าใจกับแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ด้านการวิจัยซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับตนเองอยู่บ้าง แต่การที่นายอินแก้วมีบุคลิกกล้าซักถามในสิ่งที่ตนสงสัยหรือไม่เข้าใจจนกว่าจะได้รับความกระจ่าง ทำให้สามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา โดยสิ่งที่นายอินแก้ววิเคราะห์ว่ายังเป็นจุดอ่อนของตนและชาวบ้านคนอื่นๆ เมื่อมาทำวิจัยก็คือความสามารถด้านการเขียนถ่ายถอด แต่สิ่งที่ทั้งนายอินแก้วเองรวมไปถึงบุคคลภายนอกที่ได้สัมผัสนายอินแก้วเห็นว่าเป็นความรู้และความสามารถของนายอินแก้วที่ได้รับการเพิ่มพูนต่อยอดด้วยการทำวิจัยก็คือความสามารถในการคิดวิเคราะห์นั่นเอง

“สิ่งที่ได้เห็นในตัวลุงอินแก้วหลังการทำวิจัยก็คือความสามารถในการคิดวิเคราะห์ประเด็นภายใต้มุมมองของตัวเอง ครั้งแรกที่ลุงเข้ามาก็ไม่ต่างจากนักวิจัยรุ่นใหม่คนอื่นๆ คือจุดเริ่มต้นในการเดินเข้ามา สกว. ก็คือการอยากเห็นอะไรเกิดขึ้น อยากแก้ปัญหอะไร แต่ตอนหลังเมื่อผ่านกระบวนการวิจัยก็จะมีการวิเคราะห์สังเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น มีการจัดระบบคิด และมีการสื่อสารผ่านการคอมเมนต์มากขึ้น เช่น บ้านนั้นก็มีปัญหาอย่างนี้เหมือนกัน เล้าแก้ปัญหแบบนี้..” (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

นอกเหนือจากทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวในร่างกายหรือจิตใจแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าภายหลังโครงการงานศพงคเหล่าประสบความสำเร็จ นายอินแก้วยังมีการเพิ่มทุนวัฒนธรรมในรูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) ด้วย เพราะนายอินแก้วได้รับเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติจากจังหวัดลำปาง ในฐานะผู้มีคุณูปการและสนับสนุนโครงการงานศพงคเหล่าของจังหวัด จังหวัดลำปางผู้มอบในที่นี้มีฐานะเป็น “สถาบัน” ซึ่งได้ให้การรับประกันคุณลักษณะบางอย่างของนายอินแก้วใน

รูปของใบเกียรติบัตรนั่นเอง สถาบันอีกแห่งหนึ่งที่เป็นปัจจัยในการเพิ่มทุนสถาบันให้กับนายอื่น แก้วก็คือ สกว. เนื่องจากเป็นหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยในระดับชาติ การที่มีชื่อของนายอื่นแก้วปรากฏอยู่ในทำเนียบนักวิจัยท้องถิ่นของ สกว. ก็ถือได้ว่าเป็นการเพิ่มทุนสถาบันอีกทางหนึ่งเช่นกัน

ทุนสถาบันนี้มีความเฉพาะในแง่ที่ว่าเป็นการรับประกันทุนความรู้อย่างเป็นทางการ โดยมีผู้รับรองความสามารถ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการแปลงรูปเป็นทุนเศรษฐกิจได้ในภายหลัง (ดังที่ได้วิเคราะห์ไปแล้วในหัวข้อ การเพิ่มทุนเศรษฐกิจ)

ภาพที่ 8.6: นายอื่นแก้วรับเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติในงานมหกรรมจดเกล้าในงานศพ จ.ลำปาง

1.3 การเพิ่มทุนทางสังคม การขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าส่งผลให้นายอื่นแก้วมีทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น สำหรับเครือข่ายภายในชุมชนนั้นอาจจะไม่มีความเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่เครือข่ายภายนอกชุมชนนั้นมีเพิ่มขึ้นอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่นจากพื้นที่อื่นๆ ในจังหวัดลำปางและจากจังหวัดใกล้เคียง (แกนนำในชุมชนของนายอื่นแก้วเคยศึกษาดูงานที่บ้านสามขา อ.แม่ทะ เพื่อศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินในครัวเรือน ทั้งนี้ก็เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการทำโครงการงานศพจดเกล้า) คณะบุคคลและองค์กรต่างๆ ที่สนใจเข้าไปศึกษาดูงานในชุมชน ซึ่งมีทั้งสถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนจากชุมชนอื่นๆ รวมไปถึงบุคคลอื่นๆ ที่นายอื่นแก้วได้มีโอกาสรู้จักในเวทีขยายผลโครงการงานศพจดเกล้า ซึ่งมีทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และแกนนำชุมชนอื่นๆ ที่เข้าร่วมโครงการ บุคคลเหล่านี้นับได้ว่าเป็นเครือข่ายภายนอกชุมชนที่นายอื่นแก้วสามารถเข้าถึงได้ ตัวอย่างหนึ่งที่เป็นรูปธรรมในกรณีนี้ก็คือ ผู้วิจัยได้นัดขอสัมภาษณ์นายศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์ นายอำเภอสบปราบ (ในขณะนั้น) เกี่ยวกับโครงการงานศพจดเกล้า ซึ่งนายอื่นแก้วได้เดินทางไปด้วย สิ่งที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนคือนายศรีโรจน์ได้แสดงความสนิทสนมคุ้นเคยกับนายอื่นแก้วเป็นอย่างดี มี

การพูดคุยสนทนากันทั้งในประเด็นว่าด้วยงานศพงคเหล่าและสถานการณ์ต่างๆ ไปของอำเภอ สิ่งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ใช่เรื่องปกติธรรมดาที่ชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่งจะมีโอกาสได้รู้จักคุ้นเคยกับข้าราชการปกครองระดับนายอำเภอจนสามารถสนทนาได้อย่างสนิทสนม การที่จะเกิดสถานการณ์ลักษณะนี้ได้ ชาวบ้านคนนั้นจำเป็นต้องครอบครองทุนประเภทใดประเภทหนึ่งหรือหลายประเภท จึงจะทำให้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายปกครองในลักษณะดังกล่าวได้

1.4 การเพิ่มทุนสัญลักษณ์ ทุนสัญลักษณ์เป็นทุนที่เกิดควบคู่ไปกับทุนประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม หรือทุนทางสังคม ดังนั้น เมื่อทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของนายอื่นแก้วเพิ่มขึ้น ก็ส่งผลให้ทุนสัญลักษณ์เพิ่มขึ้นตามมา ทั้งทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นและทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัด

การเพิ่มขึ้นของทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นนั้น ผลสำเร็จของโครงการงานศพงคเหล่าทำให้คนในชุมชนเพิ่มความเชื่อมั่นในตัวนายอื่นแก้ว ผนวกกับการเข้ามาศึกษาดูงานของบุคคลภายนอก ก็ยังทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าการโครงการดังกล่าวทำให้หมู่บ้านของตนเริ่มมีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องจากภายนอก คนในชุมชนก็ยิ่งรู้สึกภาคภูมิใจในชุมชนของตน และขณะเดียวกันก็เพิ่มความรู้สึกชื่นชมศรัทธาในตัวนายอื่นแก้วยิ่งขึ้นไปอีก

สำหรับทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัด ก่อนหน้าที่จะเริ่มทำโครงการงานศพงคเหล่า ทุนสัญลักษณ์ในระดับนี้มีไม่สูงนักและจำกัดวงแคบเฉพาะในกลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ทำงานร่วมกับชุมชน แต่เมื่อมีการนำความสำเร็จของโครงการงานศพงคเหล่าไปขยายผลตั้งแต่ระดับอำเภอ (อ.สบปราบ) ไปจนถึงระดับจังหวัดในภายหลัง ก็ทำให้ทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัดของนายอื่นแก้วเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ล่าสุด ในเดือนเมษายน พ.ศ.2553 นายอื่นแก้วเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมคณะของสถาบันแสนพะหลาไปเป็นวิทยากรในเวทีระดมความคิดเห็น โครงการงานศพงคเหล่า จ.ตาก ตามคำเชิญของนายสามารถ ลอยฟ้า ผู้ว่าราชการจังหวัดตากในปัจจุบัน (ในอดีต นายสามารถเป็นรองผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางที่มีบทบาทสำคัญในการร่วมผลักดันโครงการงานศพงคเหล่าในระดับจังหวัด)

2. การแปลงรูปของทุน

การแปลงรูปของทุน คือการที่ทุนประเภทหนึ่งได้เกิดการแปลงสภาพไปเป็นทุนประเภทอื่นได้ ตัวอย่างเช่น นักกีฬาที่มีฝีมือยอดเยี่ยม (ทุนวัฒนธรรม) เมื่อประสบความสำเร็จในการเล่นกีฬา ก็ย่อมกลายเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง (ทุนสัญลักษณ์) ส่งผลให้ได้รับค่าตอบแทนเพิ่มมากขึ้น (ทุนเศรษฐกิจ) ซึ่งจะเห็นได้ว่าทุนวัฒนธรรมได้มีการแปลงรูปไปเป็นทุนสัญลักษณ์และทุนเศรษฐกิจตามลำดับ บุรุษดิเออเสนอไว้ว่าการแปลงรูปของทุนจากประเภทหนึ่งไปเป็นอีกประเภทหนึ่งนั้นไม่

สามารถเกิดขึ้นได้จากการร้องขอ การใช้จ่าย หรือการแลกเปลี่ยน แต่การแปลงรูปของทุนจะต้องใช้เวลา ทั้งยังขึ้นอยู่กับปัจจัยทางสังคมและชนชั้นทางสังคมอีกด้วย

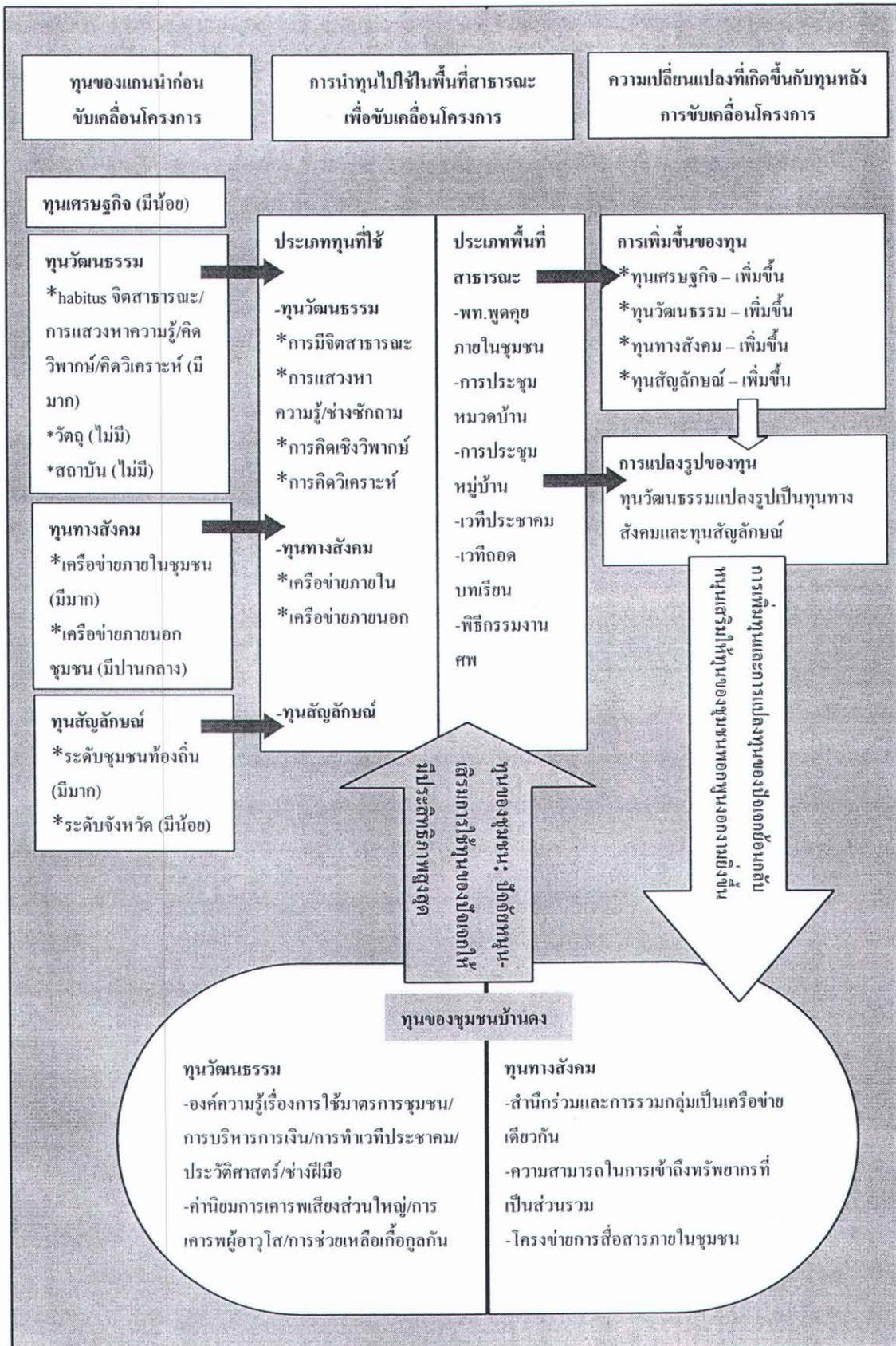
จากการศึกษากรณีแกนนำชุมชนบ้านคง ผู้วิจัยพบว่ามีความน่าสนใจซึ่งบ่งชี้ถึงการแปลงรูปของทุนเช่นเดียวกัน เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นช่วงที่โครงการงานศพงดเหล้ายุติลงได้ไม่นาน ครั้งหนึ่งนายอินแก้วซึ่งจะต้องไปไถนาของตนกลับพบว่าที่นาของตนนั้นกลุ่มชาวบ้านบางส่วนได้มารวมตัวกันช่วยไถนาจนเสร็จ เพราะต้องการช่วยผ่อนแรงนายอินแก้วและนางแก้วด้วย

“วันที่จะไปไถนา ลุงเอารถไถไปซ่อนไว้ในป่าเพื่อไม่ให้ชาวบ้านเห็น เช้าวันนั้นเลยคิดแผนว่าจะไปสายๆ หน่อย เพราะถ้าไปเช้าจะมีคนมาไถนา เกรงใจเขา พอไปถึงก็ตกใจว่า เอ๊ะ ทำไมนาถึงไถหมด.. ชาวบ้านบอกว่าเห็นลุงยังไถไม่เสร็จเลยไถให้ แต่ก่อนเวลาทำนาจะต้องเสียค่าใช้จ่ายประมาณสามถึงสี่พันบาทต่อครั้ง ดังนั้น เมื่อเป็นแบบนี้แล้ว ถึงวันประชุมก็มีการตกลงกันว่า ปีหน้าถ้าदानาก็ช่วยกัน ห่อข้าวใครห่อข้าวมัน แล้วกินด้วยกัน..” (สถาบันเสนาหะพญา, ม.ป.ป.: 16)

ข้อมูลข้างต้นสามารถนำมาวิเคราะห์ได้ว่าทุนวัฒนธรรม (การใช้ความรู้ความสามารถทำโครงการงานศพงดเหล้า รวมไปถึงการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนอื่นๆ ซึ่งดำเนินมาอย่างยาวนาน) ได้แปลงรูปเป็นทุนสัญลักษณ์ (ชื่อเสียงและความศรัทธาที่คนในชุมชนมีให้กับนายอินแก้ว) และยังสามารถแปลงรูปมาเป็นทุนทางสังคม (การมีเครือข่ายที่สามารถระดมสรรพกำลังมาช่วยเหลือได้ในยามที่ต้องการ) และช่วยลดทุนเศรษฐกิจ (ค่าใช้จ่ายในการไถนา) ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการยังชีพได้

ยิ่งไปกว่านั้น ยังสามารถวิเคราะห์ต่อไปได้อีกว่าสมรรถนะในการแปลงทุนและขยายทุนของนายอินแก้วนั้น ยังส่งผลให้ทุนโดยรวมของชุมชนบ้านคงได้ตั้งสมงอกงามขึ้นอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นทุนวัฒนธรรมของชุมชน (ทักษะการทำโรงศพและปราสาทศพ) ทุนทางสังคมของชุมชน (ความสามัคคีกลมเกลียวภายในชุมชน เครือข่ายความร่วมมือกับภายนอก) รวมทั้งทุนสัญลักษณ์ของชุมชน (ชื่อเสียงและอัตลักษณ์ในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ) ด้วย

ผลจากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับทุนของผู้นำชุมชนบ้านคง ทุนของชุมชน และการนำทุนดังกล่าวมาใช้ในพื้นที่สาธารณะในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นทั้งหมดข้างต้นออกมาเป็นกรอบแนวคิดเรื่องทุนและการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะ โดยแสดงในภาพที่ 8.7 หน้า 385

ภาพที่ 8.7: กรอบแนวคิดเรื่องทุนและการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะ